

ÖRÖKSÉG

2009. NOVEMBER
XIII. ÉVFOLYAM
11. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

Etz kezdetnek Bodogasz

Hithyanak ees fironak ees zenth lele

ben Amen. Hon. Epēon. Hon any at

Iduezleghy maria. Bram en avak

nythod ees een Zaam hprdech the

thedech. Ifpanan pegia legem

TARTALOM

JEGYZET

Olvasóink figyelmébe!	2
Éri Istvánra emlékezünk	2

FIGYELŐ

A Ruttner-ház megmentéséért /Róna Katalin	3
Hudec László sanghaji története	4

FÓRUM

A magyar városok identitás-rétegei /Meggyesi Tamás	5
--	---

MŰHELY

Akadémiai bizottságok a KÖH-ben	8
KÉK HÍREK 2009. október /Fukker Valéria	9
Örökségvédelmi Civil Fórum Pákán /Veöreös András	10
A népi építészetről Békésen /Nagy Zoltán	11

Van-e népi építészet Magyarországon? /Kis Béla	12
„Torockói Dokumentum“	13
Műtárgyból büntárgy /Turok Margit	14

ABLAK

Stílusok, művek, mesterek /Orbán János	15
Architectura militaris tyrocinium /Tóth Áron	16
Egy brassói román oltárkészítő műhely a 19. századi Székelyföldön /Pál Emese	17
Az Európa Tanács feladata és a HEREIN III. /Bozóki-Ernyey Katalin	19

MAGYAR TÜKÖR

Újhely középkori vára /Ringer István, Nagy Levente	20
A hollóházi Szent László templom /Dóczi Erika ..	22

MAGYAR MŰLT

Szent Márton a mondahagyományban /Magyar Zoltán	24
Schlick Ignác története /Horváth Péterné	26

Tisztelt Olvasó!

E számunk szerzői:

BOZÓKI-ERNYEI KATALIN dr.,
régész, KÖH
DÓCZI ERIKA művészettörténész, KÖH
FUKKER VALÉRIA
KÖH, Műtárgyfelügyeleti Iroda
HORVÁTH PÉTERNÉ dr.,
belytörténész, BVE
KIS BÉLA építész,
Békés Megyei Önkormányzat
MAGYAR ZOLTÁN folklorista, MTA NKI
MEGGYESI TAMÁS dr.,
prof. emeritus, Budapest
NAGY LEVENTE dr., régész, KÖH
NAGY ZOLTÁN újságíró,
KÖH, ÖRÖKSÉG
ORBÁN JÁNOS művészettörténész,
Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely
PÁL EMESE művészettörténész, magiszteri
hallgató, Babes-Bolyai Tud.egy., Kolozsvár
RINGER ISTVÁN régész,
MNM, Sárospatak
RÓNA KATALIN újságíró,
KÖH, sajtófőnök
TÓTH ÁRON művészettörténész,
MNG, Budapest
TUROK MARGIT művészettörténész,
KÖH, Műtárgyfelügyeleti Iroda
VEÖREŐS ANDRÁS építész,
KÖH, Nyugat-dunántúli Iroda

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
tájékoztatója – ISSN 1786-7894
Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.
Szerkesztőbizottság: Balázsik Tamás,
Bálint Marianna, Bugár-Mészáros Károly,
Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök),
dr. Durczy Zsuzsanna,
Farbakyné Deklava Lilla, Hack Róbert,
Nagy Gábor, Nagy Levente,
Özvegy Györgyi, Róna Katalin,
Turok Margit.

Alapító-főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.
Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,
e-mail: orokseg@koh.hu
Laptervező: Lelkes Design Bt.,
e-mail: lelkes.peter@t-online.hu
Nyomdai kivitelezés: Mester Nyomda Kft.
Telefon: 455-5050

A technikai fejlődés ma már lehetővé teszi, a takarékos gazdálkodás pedig megköveteli, hogy a 2010-ben 14. évfolyamába lépő ÖRÖKSÉG (korábban előbb MÜEMLEKLAP, majd ÖRÖKSÉGVÉDELEM) on-line, PDF-formátumban legyen elérhető. A változatlanul 28 belső oldalon, 4 oldalas borítóval, változatlan tipográfiával és rovatokkal készülő lap *letölthető és kinyomtatható módon* lesz hozzáférhető a KÖH honlapjáról. Azok számára, akik színes nyomtatóval kívánják vagy tudják kinyomtatni a lapot, végre színes képekkel is szolgálhatunk. Az Archívumban elérhető lesz több évfolyam PDF-formátumú, ugyancsak letölthető változata is. Tekintettel arra, hogy az elektronikus megjelenés szélesebb körben teszi elérhetővé a folyóiratot, nő(het) a lap olvasótábor, s ebben a formában könnyebben, gyorsabban elégíthetjük ki az új érdeklődők igényét is.

Ami eddig kézbesítés volt, az 2010 januárjától azt jelenti, hogy minden hónapban e-mailben küldött linkkel emlékeztetjük a regisztráltakat: megjelent a legfrissebb szám. E linkre kattintva azonnal ehhez a számhoz jutnak, de ennek elolvasása után tovább olvashatnak, böngészhetnek a régebbi számok között is.

Kérjük, mielőbb küldje el azt az e-mail címet, amelyre *januártól kezdve várja a fenti linket* az alábbi e-mailre: orokseg-lap@koh.hu. És kérjük, erről a változásról tájékoztassa ismerőseit, barátait, mindazokat, akikről tudja vagy gondolja, hogy érdeklődnek a műemlékvédelem, régészet, műtárgyvédelem hírei, eseményei és tudnivalói iránt. Az ő jelentkezésüket is várjuk és örömmel vesszük.

Nem állítjuk, hogy nem fog hiányozni nekünk a nyomtatott forma, sőt, azt sem, hogy egyszer s mindenkorra lemondtunk arról, hogy egyszer visszatérhetünk majd ehhez (is). Most azonban a gazdasági megfontolások és kényszerek, meg az információs technika fejlődése együtt ebbe az új irányba terel bennünket. Mindez azonban egy dolgon nem változtat. Továbbra is arra törekszünk, hogy naprakészen, informatívan, érdekesen, és a KÖH, az örökségvédelem szakmai céljaival, szándékaival összhangban szerkesszük a lapot. Várjuk mielőbbi jelentkezésüket a orokseg-lap@koh.hu e-mail címen!

Az ÖRÖKSÉG kiadója, szerkesztő bizottsága és főszerkesztője

Búcsúszó

A napokban meghalt Éri István. Nehéz ezt a száraz, gondolat- és érzelemmentes kijelentő mondatot úgy leírni, hogy értsük is. Akik ismerték őt, tudják, hogy ki volt, értik, akik nem ismerték, azok számára valóban csak egy érzelemmentes mondat ez, nem több. Nagy kort ért meg, az idén töltötte be 80. életévét. Tisztes öregkor, gondolhatja bárki, de aki ismerte, tudta jól, hogy hiába volt naptár szerint 80 éves, élete derekában ment el végleg. Még annyi minden volt benne, tele volt emlékekkel, történetekkel, elbeszélései nyomán korok és emberek keltek életre, egy darabka újkori történelem – a jószemű régész, műemlékes történeti hiteleségű alulnézetéből.

Mozgalmas, érdekes utat tett meg. Dolgozott a Nemzeti Múzeumban, volt régész Entz Géza „szárnyai alatt” az OMF-ben, szervezett olajtörténeti kiállítást Zalaegerszegen (ma múzeum!), várat ásott Nagyvázsönyban és Kisvárdán, összeállította az első magyarországi számítógépes céhkatasztert. Volt múzeumigazgató Veszprémben, megalapította a Pulszky Társaság-Múzeumi Egyesületet, létrehozta a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központot, – kitalálta, szervezte, írta, szerkesztette a Tájak – Korok – Múzeumok máig nagyon hiányzó – okos sorozatát, előadott, publikált a szaklapokban éppúgy, mint műveltető kiadványokban, nem utolsó sorban az ÖRÖKSÉG-ben, amelynek az utóbbi években házi szerzőjévé vált. Hogy mennyi mindent végzett, arra nem elég ez a néhány sornyi hely és idő. Az utóbbi években a Műemlékek Országos Bizottsága újkori történetét dolgozott, könyvet készült írni a MOB-ról. Ezt a munkáját már másnak kell befejeznie.

Volt kollégáid, jóakaróid és a szerkesztőség nevében is búcsúszom tőled Éri István.

Nagy Zoltán

A Ruttner-ház megmentéséért

RÓNA KATALIN

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Közép-dunántúli Irodája október 14-én elrendelte a Veszprém, Jókai utca 8. számú műemlék épületen az ideiglenes védőtető építését. A kényszer építkezés hatósági végrehajtása a tulajdonos – Óváros 2001 Ingatlanforgalmazó és Befektetési Kft. (ügyvezető igazgató: Eszenyi László) – költségére, október 21-én megkezdődött. A kényszerintézkedést közvetlenül megelőzte, hogy ez év júliusában a rossz állapotban lévő épület tetéről, életveszély elhárítására hivatkozva, engedély nélkül, szakszerűtlenül eltávolították az összes tetőcserepet, a cserepek nagy részét a fafödémre dobálva. A helyszíni szemle megállapította, hogy a födémre helyenként szakaszosan fóliát terítettek, de nem rögzítették megfelelően, így a fólia mélyedéseiben áll a posványos víz, illetve a fólia a csapadékat az épületbe vezeti, emiatt a födém már több helyen beszakadt, a párkány állékonysága tovább romlott. A leszakadó bádoglemezek, illetőleg a megbomló párkány továbbra is közvetlen életveszélyt jelentenek. A korábban még megmenthetőnek tűnő ácszerkezet állapota folyamatosan romlik. Az elmúlt években helyükön lévő belső ajtók nagy része tokoszul, tokborítással együtt eltűnt, a várfalból fák nőnek ki, az udvar az elburjánzott növényzettől megközelíthetetlen. A lándzsás végű ablakrácsot tokkal együtt majdnem sikerült kitépni. Az ablakok kitörve, a nyílászárnyak jórészt rongáltak, az eső így is éri a helyiségek belsejét, így a festett falfelületeket és a táblás parkettát is. Többszöri felszólítás ellenére a tulajdonos a gyorsuló állagromlás megakadályozására nem tett semmit.

Az 1860-as években emelt, romantikus épület 1958-ban kapott műemléki védettséget. 1999-ben az Országos Műemlékvédelmi Hivatal a város főépítészének kérésére előzetes műemléki véleményt adott a Vár nyugati oldalán lévő terület rehabilitációjával kapcsolatban. Ez a Jókai utca 8. épületét *teljes műemléki helyreállításra javasolta*, s jelezte az előzetes kutatás szükségességét. 2001-ben Veszprém MJV Vagyongazdálkodási Bizottsága elidegenítési és terhelési tilalommal, felújítási kötelezettséggel (és ezért nagyon kedvezményes áron) adta el az akkor még sokkal jobb műszaki állapotban lévő házat az Óváros 2001. Ingatlanforgalmazó és Befektetési Kft.-nek. Az elidegenítéshez az NKÖM minisztere hozzájárult, tekintettel arra, hogy a szerződésben szerepelt, az ingatlan műemléki és városképi szempontból jelentős, értékes épület, a tervezés előtt kutatás és műemléki vizsgálat szükséges, a tervezési fázisban kötelező az egyeztetés, az épület bővítése nem lehetséges, s három éven belüli felújítási kötelezettséget a vevő elfogadja. Szerződésbe foglalták, hogy a feltételek meg-

nem valósulása esetén az önkormányzat élhet elállási jogával.

2003-ban az épületre 35 millió forintos jelzáloghitelt jegyeztek be. Ez látható volt a tulajdoni lapon. 2003-tól a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folyamatosan próbálta legalább állagmegóvási munkákra készíteni a tulajdonost. 2004-ben hatósági kötelezettséget adott ki a KÖH az állagmegóváásra. 2004-ben a Kft. ügyvezetését Pekli Mártontól Eszenyi László vette át. 2004-ben elkészítették az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ művészettörténészével a kutatási dokumentációt az épületről, majd 2005-ben a tulajdonos megbízása alapján a festő restauratori kutatás is megindult. A restaurátorok értékes díszítőfestés nyomaira bukkantak, ez is bizonyította az épület művészettörténeti jelentőségét.

A felújítás, hasznosítás megtervezésével megbízott építésszel a KÖH többször egyeztetett. A tervek kidolgozásánál a Hivatal kérése ellenére csak a gazdaságossági szempontokra voltak tekintettel, a műemléki értékekre nem. A vázlatot 2005 novemberében a műemléki tervtanács sem fogadta el, állásfoglalásában átdolgozásra javasolta. Az ajánlásoknak megfelelő továbbtervezésre nem került sor, mind a mai napig nem adtak be engedélyezésre tervet.

Az adás-vételi szerződésben meghatározott hároméves felújítási határidő letelte után a KÖH levélben kereste meg az önkormányzatot, hogy éljen elállási jogával, illetve tájékoztassa a Hivatalt a bejegyzett,

2009 júliusában a teljes tetőfelületről leszedték a cserepet

Fotók: Róna Katalin

A tudósításnak azt a címet is adhattuk volna, hogy „elpusztításra előkészítve“

nagy összegű jelzálogról. Veszprém MJV Címzetes Főjegyzője levélben azt válaszolta, jóhiszeműen járultak hozzá az ingatlan megterheléséhez, bízva abban, hogy a tulajdonos a kölcsönt a helyreállításra fordítja, és most ez a teher megakadályozza a Várost a szerződésben kikötött elállási jog gyakorlásában. Az épület folyamatos állagromlása miatt újabb és

újabb kötelezések kiadására kényszerült a Hivatal, és helyszíni szemlékre került sor. Jegyzőkönyvek tanúsítják a tapasztaltakat, rögzítik az elvégzendő legsürgősebb, állagmegóvási feladatokat, valamint elmaradásuk jogkövetkezményeit. A tulajdonos a hiányzó csatorna visszahelyezésén kívül az állagmegóváról nem gondoskodott. Az újabb, építészeti, helyreállítási koncepció nélkül tartott egyeztetések során ismételten elhangzottak a korábban írásban rögzítettek, a tetőtér önálló lakások kialakítására nem használható, a tudományos dokumentáció és a restaurátori kutatások alapján kell az új vázlatterveket elkészíteni. Az újabb bírságokat a tulajdonos rendre nem fizette meg, viszont 2008 októberében segélykérő és a Hivatalt vádló leveleket írt három miniszterhez, valamint a KÖH elnökéhez. Az épület szomszédjának segélykérő levelére újabb helyszíni szemlére került sor 2008 novemberében, ahol a tulajdonos nem jelent meg, így csak kívülről lehetett megállapítani, hogy a helyzet tovább romlott. Közép-dunántúli Iroda újabb kötelezést adott ki az életveszély elhárítására, amelyet 30 napon belül, engedélyezett tervek alapján kellett volna elvégezni. Miután semmi nem történt, ismételt bírság következett, amelyet a tulajdonos nem fizetett meg, végül 2009 júliusában a teljes tetőfelületről leszedték a cserepet. A tulajdonos telefonon közölte, hogy ily módon szándékozott elhárítani az életveszélyt! A Közép-dunántúli Iroda feljelentést tett műemlék rongálás alapos gyanúja miatt, és örökségvédelmi bírságot rótt ki. 2009 augusztusában az Ügyészség nyomozást rendelt el a nemzeti örökség rongálása gyanúja ügyében.

*

Itt tartunk most. Az 1958 óta műemléki védeltséget élvező (?) 19. századi, romantikus stílusban épült ház kálváriája tíz éve tart. A helyzetet pontosan, jogszerűen ismertető tudósításnak azt a címet is adhattuk volna, hogy „elpusztításra előkészítve“, vagy azt, hogy „egy cseppet sem mindennapi eset“. Mindenesetre figyelemmel kísérjük a Veszprém, Jókai u. 9 szám alatti ház sorsát. ■

Hudec László sanghaji története

Kiállítás az Örökség Galériában, november 3.-december 12.

Az 1920-as és 30-as évek kiemelkedő építésze volt Hudec László. Legfontosabb alkotásai Sanghajban találhatóak, ahol 1918 és 1947 között több mint 60 épületet tervezett. Ezek nagy része a mai napig fennmaradt, s közel egyharmaduk kiemelten védett történelmi műemléképület. 2008-ban a sanghaji Magyar Főkonzulátus – több magyar és helyi szervezet, intézmény közreműködésével – Hudec Évet szervezett az építész születésének 115. és halálának 50. évfordulója alkalmából. A program kiemelkedő része volt az „Architectural excellence – Hudec in Shanghai“ (Építészeti kiválóság – Hudec Sanghajban) című kiállítás, amelyet 2008. június 14. és 29. között rendeztek meg az egyik általa tervezett épületben, az egykori Amerikai Klubban. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kezdeményezésére a Sanghaji Városi Levéltár „Hudec László

sanghaji története“ címmel készített kiállítást, amelyet sanghaji delegáció részvételével november 3-án nyitottak meg az Örökség Galériában. (A december 12-ig látható tárlat felidézi az építészet életútját Európától Sanghajig, valamint főbb, különböző építészeti stílusokat bemutató sanghaji munkáit.) A kiállításához kapcsolódva november 24-én, kedden délután 4 órai kezdettel „Hudec Sanghajban“ címmel olyan rendezvényre került sor, amelyen a résztvevők megtekinthették az építésről az idén elkészült és bemutatott filmeket (*Besztercebányától Berkeley-ig* és *Az emléktől az expóig* címmel), illetve *Csejdy Júlia* művészettörténész moderálásával beszélgethettek *Csontos Jánossal*, a filmek rendezőjével, *Hajba Tamással*, volt sanghaji főkonzullal és *Hajba Judittal*, aki kulturális szakdiplomataként szolgált Sanghajban. Az érdeklődők figyelmébe ajánljuk továbbá a www.hudecproject.com honlapot. ■

A magyar városok identitás-rétegei

MEGGYESI TAMÁS

Miből tevődik össze egy település identitása? Mi rejlik a típus-megjelölések mögött: mert nyilvánvalóan nem „csak” egy alföldi, dunántúli, egy tiszaparti vagy bakonyi, egy mezővárosi vagy ipari jellegű településről van szó, hanem azon belül is sok más egyébről, amelyek nem külön-külön, hanem együttesen jellemzik az adott helyet – és teszik egyszerűvé, megismételhetetlenné. Olyan ez, mint az egyes ember: lehet karakter-típusokba sorolni, el lehet mondani, hogy középkorú férfi, kékszemű, hogy borászattal foglalkozik, hogy kiscgazda érzelmű, hogy kálvinista, de a Pista bácsi akkor is Pista bácsi marad. Ugyanakkor nem tudjuk másként leírni az öreget: szükségünk van a típusokra, vagy esetleg az analógiákra. Emlékszünk még az ifjúkori társas szórakozásra, amikor valakinek ki kellett találni, hogy a többiek mire gondoltak; de csak olyan kérdésekre volt szabad válaszolni, hogy mi lenne, ha madár lenne, mi lenne, ha fa lenne, mi lenne, ha táj, étel, virág vagy más ismert dolog lenne. Az analóg leírás mindig jobb, mint az analitikus, mert az egészből indul ki: megmagyarázni ugyan nem tudja, de amihez hasonlítja, valahol mindig találó lesz – miként a költői kép.

A tudomány sajnos már régen elidegenedett a költészettől – ismerjük el, mindkettő hátrányára. Napjainkban ismét divatba jöttek az ún. *bolisztikus* megközelítések, amelyek mindig az egészből indulnak ki, és a részeket is abból vezetik le. De az analitikus módszernek is vannak trükkjei, amivel az összetett jelenségeket meg tudja közelíteni. Az egyik módszer a *rétegek* képzése: tudomásul vesszük, hogy minden településről leképezhető egy demográfiai, egy társadalmi, egy földrajzi, egy történelmi, egy gazdasági, egy építészeti stb. réteg, ezek mindegyike egy-egy szaktudomány illetékeségi körébe tartozik. A nehézség a rétegek közti viszony értelmezésében rejlik: hogyan nyilvánul meg az egyikben a másik? És hogyan lehet a metszeteket a tudatunkban ismét élő, eleven egészé integrálni. Pedig amit keresünk, az ebben az esetben is a Pista bácsi: akit szeretünk, és akit azért akarunk jobban megismerni, mert talán gyengélkedik, és segíteni szeretnénk rajta.

A települések identitásának értelmezéséhez az egyik legrégebbi módszer is biológiai fogantatású: *Petrick Geddes* skót származású biológus (1854–1932) az analitikus és a holisztikus megközelítés egyesítésére tesz kísérletet, és ezzel új tudományt alapít; ma ezt hívjuk urbanisztikának. A híres diagram eredetileg az ősi indiai szvasztika négy térfelének örökspirális körforgásába írja be az emberi települések fejlődésének mozzanatait. Ebből a szakma többnyire csak az első térfelét ismeri, amelyik a három

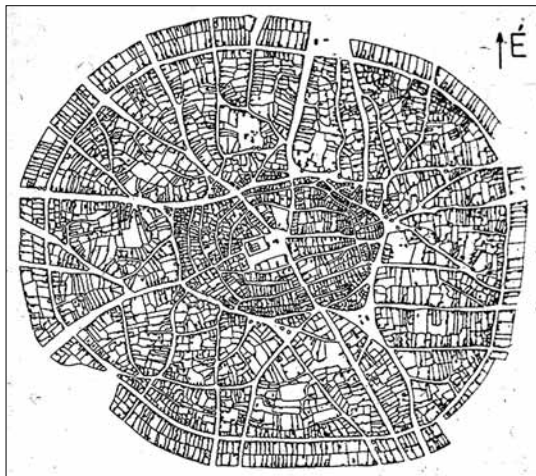
Kézdivásárhely – a gyalogos közök vagy „udvarterek” rendszere

változó: a földrajzi hely, a gazdaság és a népesség, illetve kultúra kölcsönhatásait modellezi egy 9 osztatú matrixban. Ez az egyszerű modell rávilágít arra, hogy pl. a tárgyi kultúra vagy az építészet, mai divatos kifejezéssel a „települési táj” és a földrajzi-éghajlati-domborzati adottságok egymást kölcsönösen alakítják, és hogy egymásban visszatükröződnek, és hogy ugyanez vonatkozik a gazdaság és a kultúra, vagy a gazdaság és az életmód közti viszonyra is. Ez a felismerés akkor, a 19. század végén forradalmi jelentőségűnek bizonyult, de alkalmazásával még ma is adósok vagyunk. Ezért merülhetett fel pl. a mostani Országos Főépítészeti Konferencia téma-meghatározásában is pl. az a kérdés,

Változatok az együtcsés falvakra

Hajduböszörmény
alaprakza
1842-ben:
megkezdődött
az egykori akol-
kertek
besűrűsödése

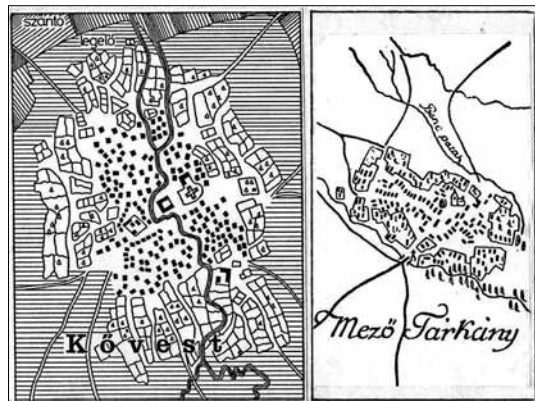
hogy ha a négy nagy hazai tájegységen belüli kisebb tájegységek népcsoportjai még őrzik hagyományaikat szokásaikban, a népdalokban vagy a kézművességben, őriz-e valamit ebből a település szerkezete, alaprajza is? A kérdésre csak összetett válasz adható – annál is inkább, mert a kritikusok éppen azt vetik Patrick Geddes szemére, hogy kimaradt a modellből a kommunikáció szerepe, ami pedig alapvetően formálta mindig is a település alaprajzát. Pedig Richard Meier szerint a városfejlődés története nem is más, mint a kommunikáció megkönnyítésére tett erőfeszítések története. Az az igazság, hogy a telekrendszert és vele az utcabólzatot legalább is egy negyedik változónak kellene tételeznünk, ami éppoly kölcsönhatásban van a másik hárommal, mint azok egymással. A telekrendszer a települések legstabilabb, a helyenkénti besűrűsödés vagy összevonások ellenére egészében a leglassabban változó rétege. A település alaprajza olyan, mint az idegrendszer, a vérrendszer vagy akár a csontrendszer az élőlények testén belül: a telekrendszerrel együtt nyugodtan nevezhetnénk a település tartószerkezetének. Csak az a probléma, hogy ez a tartószerkezet közvetlenül nem látható, jóllehet az összes többi dimenzió és szerv térbeli elhelyezkedését és mozgását determinálja. Sokan ezért ezt – találón – a település tudattalanjának tekintik. Jung után még azt is mondhatnánk, hogy ez a kollektív tudattalan rétege, hiszen nem személyes, hanem közösségi és történelmi létünk földalatti archetípus-égboltjáról van szó. A kérdést tovább bonyolítja, hogy ha a települést alakító és annak identitást adó négy dimenzió mellé még azt a történelmet is hozzá vesszük, ami exogén, független változó, akkor a település identitását nem egyszerűsíthetjük le a földrajzi és antropológiai változók kölcsönhatására. De azért zárójelben megjegyzem, hogy néha úgy tűnik, hogy a történelme, mint sors sem független a helytől és a geopolitikai szituációtól. Ennek illusztrálására érdemes néhány településünk alaprajzát megidézni (Kézdivásárhely, Gyöngyös Zsellérlköz, Mezőkövesd kétbelső rendszerű, Makó) amelyek mind a társadalmi-történelmi mozgásformák lenyomataként rögzült sajátos rajzolatokat mutatnak. Az eredeti felépítmény már nagyrészt lecsereződött, de a mintázat a mélyben őrzi kialakulásának emlékezetét: olyan, mint a *genetikus kód*, ami láthatatlanul és évszázadokon keresztül vezérelte a tér használatának morfológiáját, és ezzel hozzájárult az adott hely identitásához. Valójában ez az a legmélyebb réteg, ami mindegyiküket páratlaná, személyessé teszi: mert nincsenek általában „Pista bácsik”. Csak egy

Pista bácsi van, akit szeretünk, és akit a Jóisten éltesen sokáig. Ehhez persze azt is hozzá kell tenni, hogy minél nagyobb egy település, annál összetettebbek ezek a mintázatok. Pista bácsi mellett más ősök is megjelennek, akik békésen, vagy éppen békétlenül élnek egymás mellett, vagy egymásba szövöttek, és arra kérnek minket, hogy ismerjük fel őket. Ennek megsejtése vezetett 1984-ben egy akkor még újszerű, a „Magyarország hagyományos lakókörnyezeti kultúrái” című kutatáshoz, és ami a településen belüli identitások feltárása céljából kísérletképpen 16 jellegzetes városrészt dolgozott fel. Az ilyen elemzéseknek százai készültek el azóta rendezési tervek vizsgálati anyagában, de mind a mai napig hiányzik egy olyan átfogó, módszeres kutatás, ami fényt derítene a kisebb tájegységek és a településszerkezet közti összefüggésekre.

Az identitás-rétegek elemzése azonban további összefüggésekre is fényt deríthet. Amikor 1984-ben le akartam szállítani az előbb említett munka első kötetét, az utolsó pillanatban megdöbbenve vettem észre, hogy a 16 feldolgozott esettanulmányból 12 nem igazából magyar: hanem szerb, sokák, szlovák, sváb, valamint kun és jász stb. volt. Kénytelen voltam szétszedni az anyagot és kiegészíteni egy fejezettel, ami arról szólt, hogy „mi is az, hogy magyar”. Az akkor megfogalmazott válasz lényegét ma is vallom, hogy ti. *a magyar nem etnikai, hanem kulturális jelenség*. Az inkriminált 12 esettanulmány tükrében ugyanis megállapíthattuk, hogy ezek a „nemzetiségek” teljes egészében inkultúrálódtak az új táji és kulturális környezetbe – de anélkül, hogy identitásukat és sajátos kultúrájukat fel kellett volna adniuk. Ezek a városrészek ma is magukon hordják eredetüket, mégis *magyarrá lettek* (példák: a *legszebb tornácok házakat svábok építették, Békéscsabán a fában fogant karcsú szlovák poszteniás felvehette az alföld téglában fogant horizontális és nehézkes karakterét stb.*). Tézisemet később megerősítette az elmélyítette Hamvas Béla *Öt génusz* c. írása, ami arról győzött meg, hogy a Kárpát-medencének olyan sajátos atmoszférája van, ami képes az idevetődő népek kultúráját integrálni. Hamvas Béla nem etnikumokról vagy tájegységekről, hanem egyfajta *szakrális földrajzról* beszél, amelyben öt génusz: a hűvös, hegyes és erdőkben gazdag *észak*, a síkságok végtelenébe vesző *kelet*, a derűsen fényes mediterrán *dél*, a polgárosodó, gazdag *nyugat* és Erdély szellemei fedezhetők fel mindenütt és egyidejűleg, de helyről-helyre változó arányban. Ismét egy réteg-modell, amely az egészről indul ki, és abból próbálja levezetni az egyedit. Azt, hogy egy-egy hely sajátos identitása még mi mindenben nyilvánul meg, arra számos szaktudomány, köztük a település és gazdaságföldrajz, az építészet, a kultúranantropológia stb. is adhat választ. Ránk vár, hogy ezeknek a rétegeknek a kölcsönhatását kimutassuk, és ily módon válaszoljunk arra a kérdésre, hogy mi a *hely örökségének és az örökség helyének helye* a település egészében.

Ottlik Gézának van egy remek esszéje arról, hogy *mi a regény*. Amióta ismerem ezt a szöveget, azóta sem tudok szabadulni a gondolatától, hogy a településeket is lehetne analog értelemben egy-egy regényhez hasonlítani. A regények mindenekelett és a településekhez hasonlóan *egyedi* létezők, megismételhetetlenek, vagyis sajátos, a többiekétől megkülönböztethető identitásuk van. Ezeket a regényeket, illetve településeket több száz évvel ezelőtt kezdték el írni, és még most is írják. További írásukban mi is részt veszünk – vagyis felelősek

vagyunk identitásuk megőrzéséért és továbbírásukért. Végül a regények – legalábbis, ha megérdemlik ezt a nevet – minden esetben a világ teljes, összetett és sértetlen valóságát képezik le (ha nem, akkor legfeljebb ponyvárol van szó) – miként minden település is ezt teszi. Ottlik szerint „a regény maga mondja el, hogy miről szól. És körülbelül azt mondja, hogy ő nem mondani akar valamit, hanem lenni akar valami. Kérdezzük hát azt, hogy mi a regény“. Ottlik Géza szerint a regény egyidejűleg a valóság modellje. Számunkra a település egyidejűleg maga a valóság is. Ottlik szerint a regényben a valóságnak legalább négy, egymástól elkülöníthető, de egymásba szövődő rétege jelenik meg. Ezeket rendre a regény szó kezdőbetűjével R_0 -val, R_1 -gyel, R_2 -vel és R_3 -rel jelöli. Az R_0 leegyszerűsítve: maga a sztori a szó köznapni értelmében. Az a felszínen megélhető, mobil, hétköznapi valósággréteg, aminek mi is szereplői vagyunk. Ez azonban elválaszthatatlan a történeti rétegektől, amelyek nélkül aligha érthetjük meg, hogy mi is történik ma, és hogyan alakítható a jövő. Ha a rétegeket R helyett a település kezdőbetűjével T-vel jelölnénk, akkor itt a T_0 -ról van szó. Az R_1 Ottliknál a regény *abszolút közelnézete*: aki a regényt írja vagy mondja, illetve a főhős, akinek a szemével a világot látjuk. Az ennek megfelelő T_1 a településnek az a nézete, amit a települést létrehozók képviselnek és létrehoztaik évszázadok óta: az ő történetük és örökségük: ahogy a Pista bácsik látják saját világukat. Az R_2 a regény *abszolút távolnézete*: ahogyan a regény világa annak a szemével látszik, aki más világokat is ismer, vagyis kívülről is tud rá nézni. A települések esetében a T_2 az egész régió, a környező és távoli települési tájak, a szomszéd és távoli világok egésze, ami az adott település viszonyítási alapja, egyben kapcsolatainak háttere. Végül az R_3 a regény „stílusa“, belső arányai és ritmikája, az a *költői minőség*, amelyben az előbbi rétegek átszíneződnek, és ami sajátosan egyedivé teszi. A települések esetében is, mint T_3 réteg kapcsán beszélhetünk a részek arányairól és ritmusáról, az utcaképek és az épületek harmóniájáról, egy sajátos térbeli költészetről, ami a különböző tartalmi rétegeket áthatja, és ami végül is mindaz, ami miatt a település szeretjük. Hadd vizsgáltsam meg ismét egy példával az elmondottakat. Ismert, hogy az *alföldi, balmazos települések* alaprajzi rendszere többnyire néhány egyszerű, mindenütt ismétlődő mintázatból vezethető le,

Mezőkövesd 18. századi állapotának alaprajzi rekonstrukciója és Mezőfarkány az I. katonai felmérés térképén

amelyek azonban mindig egyedi, egyszeri módon kombinálódnak. Az ábrán egy tipológiai kísérletet látunk, ami együtt mutatja be a legfontosabb archetipusokat (.....). Az egyik jellegzetes, ismétlődő alaprajzi mintázat az *ágas útrendszer*. Ezek az egykori palánk-kapukból kiinduló, vagy éppen belülről oda tartó, elágazásokat tartalmazó utak a térképen a fa gyökerének, vagy ágainak rajzolatára emlékeztetnek. A csak elágazásokból álló utcahálózat alaprajzilag egy ismert mintázatra is utal: a „káosz“ kutatói ezt hívják *fraktálnak*, amely minden spontán növekedés során megnyilvánul. A fraktállal ellentétben azonban a szomszédos ágak egymást szükségszerűen *keresztelik is*. Ez a „kollázs“ azonban nem hat zavaróan, hiszen a szomszédos ágas utca-rendszerek közti *átjárhatóságot*, valamint az alaprajz olvashatóságát biztosítja. Mindezt olyan keresetlen természetességgel, ami Európában még a középkori eredetű városokban is ritkán fordul elő. Tudjuk azt is, hogy a kétbeltelkes települési rendszer a Hajúvárosok esetében eredetileg a még félnomád magyarság egykori téli szállásának modelljét elevenítette fel. Ez akkor, a 17. században történetileg már régen meghaladottnak számított, amikor az akkori történelmi-politikai viszonyok között – félezer év után – mégis a túlélés feltételének bizonyult. Ha ránézünk a Hajdúvárosok, vagy az alföldi halmazos alaprajzú városok régi térképeire, megfogottan látjuk ennek az organikus, inkább a növényi struktúrákra emlékeztető alaprajznak a nyomait. Ez nem a korabeli európai városfejlődés modellje, hanem egy sajátosan magyar út, ami elválaszthatatlan az ország és a térség történelmétől. Erre is vonatkozik Karácsony Sándor megható, tömör és találó megfogalmazása, ami a magyarság túlélési technikáira utalva úgy fogalmaz, hogy mintha „...a *passzív rezisztencia állati életből növényi életre visszafejlődésének, ébrenlétből alvásba merevedésének, erőt jövőbe raktározásának*“¹ lenne tanúbizonysága. Az az érzésem, hogy a mai történelmi helyzetet a globalizáció árnyékában és a pénzvilág kapzsiságának erőterében nyugodtan tekinthetjük egy új török átoknak. Mivel identitásunk és ezzel a magyarság fennmaradása került veszélybe, ismét eljött az ideje annak, hogy keressük inkább az állatiból a növényi élet organikus biztonságába, erőinknek a múlt örökségében gyökerező jövőbe-mentésének lehetőségeit a magunk posztján és módján: a települések identitás-rétegeinek feltárásával, tudatosításával és megőrzésével. Jó lenne bízni benne, hogy megszületik a politikai akarat is egy ilyen jellegű országos kutatási program elindítására. ■

Hajdubabáza térképe a 19. század elején

¹ Karácsony Sándor: hiv. mű 347. oldal

Akadémiai bizottságok a KÖH-ben

Egy korábban élő kapcsolat felélesztésére vállalkozott a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, amikor meghívta a Magyar Tudományos Akadémia Építészettörténeti -elméleti és műemléki, valamint Építészettudományi, Településtudományi Bizottságának, a Táj- és Kertépítészeti Albizottságnak elnökeit és tagjait, s a Hivatal több munkatársa segítségével tájékoztatta a résztvevőket a műemlékvédelem aktuális feladatairól és gondjairól.

Még az Országos Műemléki Felügyelőség idején rendszeres volt az eszmecsere, de ez a folyamat később megszakadt és információbeli hiátus alakult ki – mondta bevezetőjében *Mezős Tamás* elnök. – „Az építészettörténet és az építészettudomány ugyanolyan diszciplína a Hivatalban is. A célunk, hogy a KÖH az MTA által támogatott kutatóhelyé váljon. Növelni kell a súlyunkat az államigazgatáson belül is, hiszen a magyar kultúra fontos szegmenséért vagyunk felelősök.“ Tudunk-e közös feladatokat találni – tette fel a kérdést az elnök – s kiemelte, hogy a történeti épületállomány megismerése a legfontosabb, mert e tekintetben teljes a bizonytalanság. Szerinte már régen szükséges lett volna, hogy átfogó inventarizáción belül tárjunk fel mindent, ami történeti érték lehet. Az építészettudományi bizottságnak meg kellene vizsgálnia, hogyan áll a történelmi szerkezetek képzése az egyetemeken. Mintegy erre is válaszolva mondta *Koppány Attila* (Építészettudományi Bizottság) a tájékoztatókat követő eszmecsere, hogy Győrben, az általa vezetett intézményben mesterkurzus keretében oktatják a történelmi épületszerkezeteket.

Mezős Tamás nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ma véletlenszerű az épületdiagnosztikai módszer alkalmazása. „Tisztában vagyunk azzal, hogy mit kellene tenni, de ezt sem az építészeti hatóság, sem a KÖH nem követeli meg a 70 évnél idősebb, illetve a történeti épületállomány rehabilitációjánál, illetőleg helyreállításánál“ – tette hozzá. A közös feladatok között említette a tájépítészettel kapcsolatos teendőket.

Lővei Pál (KÖH) a Hivatal tudományos munkájáról, az ezzel foglalkozó terület szervezeti felépítéséről és publikációs tevékenységéről tájékoztatta a résztvevőket, és beszámolt a műemlékjegyzékekkel kapcsolatos munkákról. Jelenleg a KÖH 21 munkatársának van tudományos minősítése, illetőleg néhányan a közeljövőben védik meg disszertációikat. *Fejérvy Tamás* áttekintve a Magyar Világörökség Bizottság munkáját elmondta, hogy Magyarország 1985-ben csatlakozott a Világörökség védelmével foglalkozó, 1972-ben elfogadott UNESCO Egyezményhez, s hogy az Egyezmény nagyrészt teljesíti célkitűzéseit. A Világörökség Listán jelenleg 890 tétel szerepel. Az utóbbi években két tételt is töröl-

ni kényszerült a Világörökség Bizottság. Magyarország nyolc helyszínnel van jelen a jegyzékben, és tíz további tétel szerepel a magyar várományosi listán, olyanok, mint az Esztergom és Visegrád korábban külön-külön javasolt tételeinek egyesítéséből tervezett „Dunakanyar-kultúrtáj“ helyszín, illetve a „Balaton kultúrtáj“. A Ripa Pannonica, azaz a római birodalom határa Magyarországra eső szakasza jelölési dokumentációján most folyik a munka, EU támogatású program keretében, amellyel 2011-ig készen kell lenni. Végül kiemelte a világörökségi helyszínekkel kapcsolatosan azok hitelességének, integritásának, és az azzal összefüggő értékmegőrzésnek a jelentőségét.

Fekete J. Csaba a nyilvántartás helyzetéről számolt be, hangsúlyozva, hogy a védekek és értékeink pontos számon tartását illetően ez a Hivatal egyik legfontosabb feladata. Kiemelte a térinformatika jelentőségét. Mindamelllett előadásának tudományos megközelítésben is kiemelten érdekes mondanivalója a védett ingatlanok telektörténeti rekonstrukcióját bemutató része volt; amely munka valódi szakmai kihívást, és néha már detektív-történetbe illő szemfülességet, tájékozottságot és kreativitást igényel.

A KÖH arculatáról és kapcsolatairól végül *Deme Péter* adott áttekintést.

Hozzászólásában *Koppány Attila* a KÖH és a tudományos intézetek közötti „erodálódott kapcsolat“ról, illetve annak minőségi, tartalmi feljavítása szükségességéről beszélt, hangsúlyozva, hogy az egyetemi tanszékeken folyó kutatások segítik a szakszerű helyreállítást. Utalva *Mezős Tamás* megjegyzésére, ő is kiemelte az épületdiagnosztika jelentőségét. *Csorna Antal* a kastélyokról gyűjtött anyagra hívta fel a figyelmet.

Összegezésként *Mezős Tamás* elmondta, hogy amikor a jövőbeni együttműködésről gondolkodunk, akkor korántsem csupán az országos védelem alatt álló – egyébként számában még jelentősen bővítendő – tízezres nagyságrendű műemlékről, illetve a műemléki területekről van szó, hanem mintegy 350-400 ezer (!) történeti épületről is, amelyek túlnyomó többsége természetesen legalább helyi védelmet érdemelne, illetve amelyek megőrzése tételes védelem nélkül is indokolt. ■

– yz –

Novembertől egy évre bezár a siklósi vár

A közeljövőben bezár a siklósi vár, hogy bő egy évig ne fogadjon vendégeket: a tervek szerint ugyanis november elején indul a műemlék rekonstrukciója. A város a teljes korszerűsítéshez két pályázaton összesen közel másfél milliárd forint támogatást nyert – a múzeumi szárnyak felújításával a kiírás szerint jövő december végéig kell elkészülni, a Dorotya kert, a várbörtön és a kápolna rendbe tételének befejezési határideje pedig 2011. március 31-e. A közbeszerzési eljárást követő eredményhirdetés után készül el a beruházás pontos ütemterve. Először a kiállításoknak kell kiköltözniük a várból, hogy az építkezés elindulhasson. (bama.hu nyomán)

KÉK HÍREK – október

Értékes ikonokat loptak el a székesfehérvári Rác-templomból

FUKKER VALÉRIA

Május 28-án a székesfehérvári szerb ortodox templomból (közismert nevén a Rác-templomból) értékes műtárgyakat loptak el. A tárgyak a műemlékként védett templom (műemléki törzsszám: 1550) tartozékként védettnek minősülnek.

Az eltűnt tárgyak közül kiemelkedik a 21 darab ikon, amelyek restaurálására a közeljövőben került volna sor. A következő 12 darab, fára temperával festett ikon a ráckevei ikonfestő műhelyben készült a templom építése idején, 1773 körül:

- Jézus születése (31,90 x 24,10 cm),
  - Jézus bemutatása a templomban (32,30 x 23,80 cm),
  - Jézus körülmetélése (29,30 x 23,00 cm),
  - Jézus mennybevitele (29,50 x 22,60 cm),
  - Szent Száva és Szent Miklós (29,50 x 22,70 cm),
  - Jézus megkeresztelkedése (29,80 x 22,60 cm),
  - A Szent Kereszt felmagasztalása (31,80 x 23,80 cm),
  - A negyven szevasztei mártír (29,60 x 23,10 cm),
  - Isten Anyja születése (31,00 x 24,00 cm),
  - Négy szent (29,20 x 23,00 cm),
  - Jézus feltámadása (31,00 x 23,50 cm),
  - Újszövetségi Szentháromság (32,00 x 24,20 cm).
- (fa, tempera (?), 42,70 x 36,70 cm) és a

• Szent Demetert (fa, tempera (?), 41,80 x 34,00 cm) ábrázoló műveket Mihail Zikovič budai festő készítette 1800 körül. Ismeretlen orosz ikonfestő munkái a 18. századból a

- Keresztelő Szent János fejvétele (fa, tempera, 39,50 x 24,30 cm) és az

• Isten Anyja elhunytja (fa, tempera, 30,40 x 24,90 cm).

Szintén 18. századi ismeretlen festő alkotása a

- Keresztrefeszítés

(színezett rézmetszet, papír, 39,20 x 30,7 cm, 1750) és a

- Keresztelő Szent János (fa, tempera, 97 x 73 cm). 19. századi készítésű a

• Jézus Krisztus feltámadása (fa, tempera, 37,50 x 29,10 cm) és az

- Illés próféta mennybevitele

(vászon, olaj, 48,00 x 40,00 cm, a vászon nagy felületen levált a deszkáról és több helyen gyűrődések keletkeztek).

Az ikonok restaurálásra szorulnak, a felületi lakk rajtuk besötétedett, szennyezett, többségüknél a festés egyes részekenél a fág lekopott. A lopás alkalmával az elkövetők a templom ikonosztázionjának két ikonját is megrongálták, és mivel azok megsérültek, nem vitték magukkal.

A képeken kívül eltűnt többi műtárgyról az azonosításukhoz szükséges adatok és fényképek nem állnak rendelkezésre. Az ikonokról további részletes adatok megtekinthetők internetes honlapunkon (www.koh.hu), a lopott műtárgyak adatbázisában. ■

Jézus mennybevitele

Négy szent

Örökségvédelmi Civil Fórum Pákán

VEÖREÖS ANDRÁS

A Reflex Környezetvédő Egyesület és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) Nyugat-dunántúli Irodája, a Norvég Civil Támogatási Alap támogatásával, közösen „Kulturális Örökségvédelem – civil a pályán” címmel örökségvédelmi programot kezdeményezett. A program első eseménye az október 9-10-én a Zala megyei Páka községben megrendezett civil fórum volt. A kétnapos rendezvénynek a pákai művelődési ház adott otthont, a mintegy 60 résztvevőt a település panzióiban szállásolták el.

Az első napon a résztvevők előadásokat hallgathattak a civilek és az örökségvédelmi hivatal együttműködésének lehetőségeiről.

Bevezető előadásában dr. Mezős Tamás, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke hangsúlyozta, hogy az örökségvédelem csak akkor működhet hatékonyan, ha az épített örökséget használók tisztában vannak értékeikkel, és ragaszkodnak azok megőrzéséhez.

Ongjertb Richárd a Magyar Urbanisztikai Társaság képviselőjében szintén annak a fontosságát emelte ki, hogy az értékörzés nem hivatalból folytatott szakmai feladat, hanem mindennapi cselekvésünk része kellene, hogy legyen.

A következő előadásban a településközpontok rehabilitációját célzó „Főutca-program” ismertetésére került sor. Eszerint a sikeres településközpont-fejlesztés kulcsa az alábbi hat témakör átgondolása, elemzése: 1. szervezés (civilek bevonása, önkormányzat feladatainak meghatározása); 2. helyi gazdaságfejlesztés; 3. reklám (a tervezett változtatások megismertetése az emberekkel a média, szórólapok útján); 4. örökségvédelem; 5. városkép elemzése; 6. közlekedés (megközelíthetőség, konfliktushelyzetek).

A második előadói blokkban először dr. Deme Péter a KÖH Társadalmi Kapcsolatok Főosztályának vezetője beszélt az örökségi értékek megismertetéséről és azok megőrzésének fontosságáról, valamint a Hivatal ilyen irányú szerepvállalásairól (Kulturális Örökség Napjai, helyi fesztiválokra való részvétel stb.).

Ezek után Molnár Hajnalka a KÖH pályázati referense ismertette az aktuális, kulturális örökség megőrzésére (is) vonatkozó hazai és uniós pályázati lehetőségeket.

Figler András a KÖH Nyugat-dunántúli Irodájának vezetője az örökségvédelemmel kapcsolatos törvényi kötelezettségre hívta fel a figyelmet, majd a régióban még meglévő, illetve már eltűnt értékek bemutatásával illusztrálta örökségünk esendőségét. Dr. Nagy Zsanett, a KÖH, Nyugat-dunántúli Iroda hatósági referense a civilek jogi lehetőségeiről beszélt, végül dr. Kalas György a Reflex Környezetvédő Egyesület képviselőjében az egyesületek érdekérvényesítő képességének lehetőségeiről számolt be. A konferencia második napján a jelen levő egyesü-

letek lehetőséget kaptak a bemutatkozásra, tevékenységük ismertetésére.

Ezt követően a résztvevő egyesületek az alábbi szándéknyilatkozatot fogadták el:

A Nyugat-Dunántúlon található épített örökség, kulturális környezet és történeti táj megőrzése érdekében vállaljuk, hogy együttműködünk a KÖH Nyugat-dunántúli Irodával és a Nyugat-dunántúli Örökségvédelmi Civil Fórumhoz csatlakozó szervezetekkel az alábbiakban:

- Civilportál létrehozása és működtetése.
- Állandó formális információáramlás biztosítása.
- Közös képzések.
- Helyi örökség feltérképezése, ezekről információ küldése, cserélése.
- Helyi fórumok létrehozása, az értékek bemutatása, védelmük segítése, és állapotuk figyelemmel kísérése céljából.
- Részvétel minden olyan fórumon, vagy hatósági eljárásban, ahol épített értékek, és történeti tájak sorsáról van szó.
- Ha szükséges, közös fellépés, és egymás segítése az értékmegmentés érdekében.

Ezek után a résztvevők a közelmúltban felújított dömei tájházban, illetve az '50-es években épített „Magyar Maginot vonal” névre keresztelt védelmi rendszer Páka környéki emlékeit tekinthették meg. Az összejövétel legfontosabb célja a régióban tevékenykedő, a kulturális örökségünk védelmében dolgozó civil szervezetek és az örökségvédelmi hivatal közötti párbeszéd erősítése volt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a hatóságként működő hivatal kizárólag a mindenütt jelen levő, helyi értékeket ismerő és megőrizni akaró civilek közreműködésével és segítségével tudja ellátni a feladatát. ■

*Eszmezsere
a szünetben.
Mezős Tamás
Ongjertb
Richárddal
beszélget.*

*Fotó:
Veöreös András*

A népi építészetről Békésen

A műemlékvédelem ügyében ebben az évben tartott tanácskozások egy része s több megjelent publikáció foglalkozott a népi építészeti újraértelmezésével, a népi műemlékek sorsával – a vidékfejlesztés problematikájával összefüggésben. A több évi szünet után újra talpra állt Békési Népi Építészeti Tanácskozás – már csak nevéből következően is – ezt a célt tűzte ki célul. Erre utalva mondta Izsó Gábor, Békés polgármestere, hogy egyre sürgetőbb feladat a népi építészeti átörökítése, amelyhez elengedhetetlen a civil szervezetek megerősödése is.

Az október 1-3. között megrendezett, ezúttal már a XVI. tanácskozáson megjelent dr. Mezős Tamás elnök (KÖH), aki az építészeti tér antropológiai értelmezéséről szólva a fogalom előzményeire hívta fel a figyelmet. Az Európa Nostra díjjal kitüntetett népi műemlékekről, műemlék-együttesekről Winkler Gábor, a Bizottság tagja tájékoztatta a résztvevőket. Balassa M. Iván a májusi, Torockón megrendezett Tusnádi konferencia előzményeit ismertette és értékelte az ott elfogadott dokumentumot. Tamáska Máté nemzetközi összehasonlításban vizsgálta a történetiség – örökség – hagyomány összefüggéseit. A tájházak helyzetéről számolt be a konferencia egyik „újra-élesztője” és szervezője Dobosyné Antal Anna, összegezve a fachwekes építkezésekről nemrég könyvben megjelentetett kutatásait is. Krizsán András építész a „tájba simuló építészeti”-ről szólva a balatonfelvidéki Pula értékmentő eredményeiről adott szemléletes képet. A mozgásterekről, gazdasági erőviszonyokról az ECOVAST nevében Rajnai Gábor a civil szervezetek tevékenységéről beszélt, hangsúlyozva, hogy legfontosabb a társadalmi tudatosság, ehhez a saját esélytudatot kell megteremteni a társadalomban – mondta. Ehhez kapcsolódott Csökmei László (Békés város főépítészenek) előadása is, aki a helyi értékvédelemről számolt be. Anó György (Munkácsi Mihály Múzeum) a szlovák néprajzi gyűjteményeket ismertette: hazánkban jelenleg 11 megyében vannak szlovák tájházak. Olajos Csaba építész Tokaj világörökségének helyzetéről és jelentőségéről adott nemcsak összefoglalót, hanem a feladatokat is meghatározó képet. A Balatonfelvidéki Nemzeti Parkban élő „bepírók”, azaz a betelepültek összefogásának eredményéről és eredménytelenségéről, tágabb összefüggésben a civil szerveződések lehetőségeiről Kerner Gábor (KÖH) beszélt. Ennek a képnek másik oldalát, az önkormányzat tenniakarását, a pályázatokban rejlő lehetőségeket Závod polgármestere Szász Gábor ismertette. Völgyesi Krisztina (KÖH) a hajósi pincesor értékvizsgálatáról, Koszecz Sándor (Békés Város Kulturális Központ) az ifjúság értékmentő munkába való bevonásáról adott elő. Tibanyi Csaba építész Baranya megyei tapasztalataiból vont le általánosítható képet. Szemléletesen magyarázta el az élő hagyomány és az örökségvédelem összefüggéseit Kelemen Béla, Tarpa polgármestere, hangsúlyozva, hogy a műemléki környezet, ha vigyázunk rá, a település védjegyeként is szolgál. A megkerülhetetlen jogi problémákat Balogh Kriszta elemezte, aki előadásának címében (A helyi védelem áldás vagy átok?) a konferencia alap-problémáit is exponálta. Akárcsak Szabó László, aki a Gyökerek és házak témában mintegy összefoglalta a tanácskozást. Ugyancsak Istvánfi Gyula (egy.tan.), akinek feladatokat és tapasztalatokat egyaránt tartalmazó összefoglalása éppen az ÖRÖKSÉG idei 7-8. számában jelent meg. –yz–

A tanácskozás résztvevői a Szlovák Tájház udvarán, Tótkomlóson

*Fotó:
Balassa M. Iván*

A tanácskozás hagyományához tartozik a záró tanulmányi kirándulás. Ezt is sikerült feleleveníteni és a résztvevők személyes tapasztalatokat szereztek Békés megye valóban polifon népi örökségvédelméről. Tótkomlóson erős helyi városvédő szervezet gondoskodik a település szlovák építészeti emlékeinek kutatásáról, védelméről. Ez nemcsak a Tájházra terjed ki, hanem a szlovák hagyományörzés egyesületeinek székházára is, mely egy kiemelkedő értékű parasztház.

Schéner Mihály festőművész varázslatos világát Medgyesegyházán a szülőháza mellett helyreállított és múzeumként funkcionáló népi műemlékben idézik meg – ezt az intézményt önkormányzat tartja fent. A kirándulás harmadik állomása Kétegyháza volt, ahol a hazai románság mindennapjaiba bepillantást engedő tájházat a Magyarországi Román Kisebbségi Önkormányzat hozta létre. A soknemzetiségű megyében Eleken az épített-örökség védelem egyik nagyon jó és szép példája a Német Nemzetiségű Tájház, melyet az önkormányzat adott át használatra és üzemeltetésre a helyi német önkormányzatnak. A kiállítás Békéscsabán végződött, a többfunkciós „Mesházban”, mely egyszerre kiállítás – Schéner Mihály műveinek bemutatója – és élő, eleven közművelődési intézmény, mint arról az éppen zajló programokba bepillantva eleven benyomásokat szerezhettek a Tanácskozás résztvevői. ■

Véleményem szerint

Van-e népi építészet Magyarországon?

KIS BÉLA

Október 3-án fejeződött be a XVI. Népi Építészeti Tanácskozás. A rendezvénynek helyet adó házigazda – a korábbi évekhez hasonlóan – most is Békés városa volt. Magas színvonalú, jól megszervezett tanácskozáson vehettek részt a szakmabeliek, az érdeklődők. Az elhangzott előadások számtalan kérdést boncolgatva többször rámutattak arra, hogy bizony az értékeink megőrzését, megóvását sok esetben csak az adott település lokálpatriotizmusa, a kisebb-nagyobb de önálló közösségek elszántsága, a múltjukba vetett hit erejével összekovácsolva tudja az utókor számára megtartani, láthatóvá, élvezhetővé tenni. A második szakmai nap végén megtartott vitaindítóként azonban elhangzott egy igen érdekes kérdés: „Van-e ma Magyarországon népi építészet?”

A felvetett gondolatra elsőként reagáló, műemlékvédelemmel foglalkozó építész részéről azt hallhatuk, hogy igen, van. Minden kor építészete magán hordozza a saját jegyeit. Bár a fel-felbukkanó stílusok eleinte mindig idegenként hatnak a tájra, a környezetre, de azok az idő múlásával megszokottá, elfogadottá s az adott kor névjegyeivé válnak. Így volt ez akkor is, amikor a négyméteres épületszélességeket az építési technológia előrehaladásával felváltották az öt-, majd a hatméteres, s az annál nagyobb szélességű épületek. Ezek mindegyike másként hatott az adott táj addigi építészeti kultúrájára a másként megjelenő tömegeik, tömeghatásai miatt.

Az építőanyagok is folyamatosan változtak. A földalapú építőanyagokat fokozatosan felváltották az égetett agyagokból készült falazó anyagok, és manapság már a „bölcsök köve” is beépül a népi építészetbe. Ugyanakkor egy másik előadó szerint hazánkban már nincs népi építészet. A mezőgazdaság és a falusi élet jelentős mértékű átalakulásával párhuzamosan megszűnt a népi építészet gyakorlásához és folytatásához elengedhetetlenül fontos parasztság. Az a réteg, amelyik hitelesen képviselte századokon át a folyamatosságot a saját és tágabb környezetében. Sokat gondolkodtam ezen az egymásnak teljes mértékben ellentmondó nézeteken. Vajon melyik az elfogadható? Rá kellett jönnöm azonban arra, hogy valahol a két állítás között kell a helyes megfogalmazást keresni. Ez pedig azt jelenti, hogy van is meg nincs is.

A népi építészet az egyik alapvető jellemzője a hagyományos építészeti anyagok és technológiák alkalmazása. Ez azt jelenti, hogy elsősorban mindig az adott tájegységhez tartozó, a helyben fellelhető építőanyagokat építik be.

A másik, a mértéktartó, a környezethez szervesen illeszkedő és a „nem a túltenni a szomszéd épületének mértékén” stílusú épület létrehozása. Ez pedig

azt jelenti, hogy idegen, divatmajmolásra utaló építészeti stílusok nem keverednek bele a kialakult környezetbe.

A harmadik, és talán a legfontosabb, amitől igazán népi a népi építészet, az nem más, mint amikor a rokonok, barátok közösen kalákában építették házaikat. Nos, a mai jogszabályok ezt a teljesen tiszta, hagyományos népi építkezési formát szüntették meg. Így napjainkban sajnos csak műépítészetről lehet beszélni. Műépítészet ez, mert építési tevékenységet csak jogerős engedély és kiviteli tervek birtokában szakirányú végzettséggel rendelkező kivitelező végezhet felelős műszaki vezető mellett, és ha több kivitelező van jelen az építkezésen, akkor még egy műszaki ellenőrt is be kell vonni a kivitelezésbe. Az építkezés szabályszerűségét a beépítésre szánt építőanyagok minősítési tanúsítványával együtt az ilyen esetekre nézve teljesen felesleges módon az építető nyakába varrt építésfelügyelet ellenőrzi. (Pl. hogyan lehet minősíteni egy vertfalat?) Vagy így szűnik meg az Alföldre jellemző építőanyag, a bontott vályognak vagy egyéb építőanyagoknak az újrahasznosítási lehetősége is egy lakóépület építése esetén. Ezzel éppen a lelkét veszítette el a népi építészet.

Azok a szakemberek, akiket komolyan foglalkoztat az egyre jobban el- eltűnő népi építészeti múltunk megőrzése, nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy a régit megmentsék az úgynevezett ingatlanfejlesztők lélektelen telekspekulációjától és az újat a régihez igazítsák. Ennek ellenére az új, amelyik kínlódvá erőlködik megfelelni a környezetének, nem lehet teljes mértékben népi. Egyrészt az előzőekben kifejtettek miatt, másrészt mert a modern építőanyag használata még a legnagyobb jóindulattal se nevezhető hagyományosnak. Ezért például az aprófalvak műemléki vagy egyéb területein, esetleg nagyobb települések még egységes népi építészeti hagyományokkal rendelkező önálló részein nem tudják hitelesen képviselni azt, amiért megépültek.

Az épületekre felhordott stílusjegyek meg sokszor egyenesen groteszkül jelennek meg a sokszor idegenből hozott, oda nem illő formavilágú díszítőelemek alkalmazásával, ami adódhat a megrendelő rossz ízlésvilágából, de adódhat a tervezők közötti, az „én különbet tudok csinálni a másiknál” rossz szemléletű rivalizálásból is.

Ezért ez a tudományosan és hatósági eszközökkel koordinált népi építészet már nem nevezhető annak, amit a kistelepülések lakói évszázadokon keresztül hagyományként örökítettek az utánuk következő generációkra úgy, hogy a természetes folyamatosság, tudás és ízlés minden esetben megmaradt, megtartva az egészséges léptékeket.

Véleményem szerint ezért sem lehet a szó hagyományos értelmében vett népi építészetről beszélni ma már Magyarországon, csak népies műépítészetről. ■

Előszó

Az ICOMOS-CIAV és az ICOMOS román, magyar és német nemzeti bizottságok képviselőinek gyűlése a „Több-nemzetiségű régiók népi építészete” témával megszervezett 14. Tuszán múemlékvédelmi konferencia keretében zajlott le.

Elismerve, közvetlenül a helyszínen, az erdélyi épített kulturális örökség értékeit, mint a román, magyar és német közösségek értékes hozzájárulását az emberiség örökségéhez,

Kiaknázva egy egyedülálló és sajátos népi építészeti kialakulásához vezető kulturális párbeszéd történeti folyamatát, és megismerve a jelenlegi veszélyeket, a megőrzés kibívásait és a romániai, erdélyi népi örökség sebezhetőségét, és

A CIAV tagok tevékeny közreműködésének köszönhetően felismerve hogy az egész világ népi öröksége – habár különböző módon – de szembesül a jelen társadalmi, gazdasági vagy politikai helyzet által létrehozott kibívásokkal, veszélyekkel és kockázatokkal, amelyek egyre nehezebbé teszik az örökség „bitelességének teljes tiszteletben tartásával” végrehajtott restaurálásokat,

Figyelembe véve a Népi épített örökség kartájának az előírásait, amely egyértelműen megmagyarázza annak a különleges örökségnek a szerepét, amely „egy közösség kultúrájának és annak lakókörnyezetével való kapcsolatának alapvető kifejezése, ugyanakkor a világ kulturális sokszínűségének megnyilvánulása” világosan kifejezésre juttatja, és maga után vonja a szakszerű restaurálási irányelveket,

Figyelembe véve hogy 1999-től fogva, az ICOMOS XII. közgyűlésén elfogadott Karta óta a Népi Építészeti örökség helyzetét nagymértékben befolyásolták olyan erőteljes, néha dramatikus jelenségek, mint a globalizáció, népességvándorlás és/vagy interkulturális párbeszédok vagy konfliktusok, a következőkben egyezünk meg:

„Torockói Dokumentum” a többnemzetiségű környezetben lévő népi épített örökség védelméről

Az 1999-es Népi épített örökség kartájában emlegetett veszélyek, amelyek a „globális társadalmi és gazdasági változások” következményei, egyre erőszakosabban jelennek meg és egyre elterjedtebbek. Egyetlen jel sem mutat arra, hogy „a gazdasági, kulturális és építészeti homogenizálás” a közeljövőben megkímélné a népi szerkezeteket, mivelhogy ezt eddig sem így tette. Népi épített örökségünk egyre inkább veszélyeztetett, ám nem saját gyengeségei miatt, hanem olyan folyamatoknak köszönhetően, amelyeket képtelen kezelni és elhárítani. Ésszerű tehát, ha egy koherens stratégiai eljárás útján szeretnénk kezelni ezeket a veszélyeket azáltal, hogy összekapcsoljuk a közösségeket, tervezőket és döntéshozókat az ICOMOS által biztosított és áttekinthető szakvéleményezési és felmérési tevékenység-programok alapján létrehozott multidiszciplináris alapú szakértelemmel.

Az épített kulturális örökség kihangsúlyozza, és napjainkban jobban mint bármikor ezelőtt, hogy „a világunkban létező kultúrák és az örökség sokszínűsége elengedhetetlen szellemi és értelmi forrás az egész emberiség számára. A világunk kulturális és örökségi sokszínűségének a védelmét és értékelését aktív módon, az emberi fejlődés egyik alapvető jellegzetességeként kellene terjeszteni.” A népi építészettel egy örökség sem tükrözi jobban az emberi és társadalmi-gazdasági fejlődésben illetve a tényleges védelemben felfedezhető, a helyi közösségek és a területi irányelvek közötti ok-okozati kapcsolatot. Ésszerű tehát az a következtetés, hogy a népi örökségvédelem problémáira csak kiegyensúlyozott, fenntartható közösségfejlődés által lehet megoldásokat találni, ahol felvállalják hagyományait olyan tervező és programalkotó mechanizmusokon keresztül, amelyek egy, az életszínvonalat egyre emelő helyi erőforrásnak tekintik a kultúrát.

A népi épített örökség tisztán kifejezi azt, hogy „minden kultúra és társadalom a saját örökségét képező anyagi és szellemi kifejezés jellegzetes formái-

ban és eszközeiben gyökerezik, ezeket pedig tiszteletben kellene tartania.” Tehát a szellemi örökség problémáinak a kezelése nélkül nem lehet hatékonyan megőrizni a népi örökséget. Ez elsődleges fontosságú a többnemzetiségű régiók esetében, ahol nemcsak hogy nehéz az értékeket dokumentálni, de lehetetlen őket akkor helyettesíteni, ha már elvesztek. Ezért tekintjük megfelelő megoldásnak a multikulturális régiók népi épített örökségénél az érték-alapú helyszíni védelmet. Helyi vagy terület szabadtéri múzeumba való szállítást csak azonnali és közvetlen veszély esetén tekintethetünk megoldásnak, mint egyedi és végső lehetőséget.

A gazdasági globalizáció veszélyt jelent a népi épített örökség számára, de ugyanakkor a globális gazdaság által szolgáltatott adatterjesztő és kommunikációs technikai eszközök biztosítják a szakemberek és a laikusok számára a népi épített örökség értékeinek könnyebb dokumentálhatóságát és beazonosíthatóságát. A helyi közösségek, adminisztratív szervek, egyházi és politikai vezetők képzése ki kellene használja az információs és kommunikációs technológia lehetőségeit. A gazdasági globalizációt olyan politikai fejlemények hozták létre, amelyek ugyanakkor lehetővé teszik a közösségeknek, hogy ezek saját igényeik szerint használhassanak fel demokratikus eszközöket saját környezetük ellenőrzése érdekében. Ebben a vonatkozásban a falusi vagy városi társadalmi és gazdasági fejlődés helyi irányelvi meríthetnének a népi épített örökségben testet öltő hagyományos értékekből. E cél érdekében szükségessé válik, hogy a közösségek áttekinthető leltárokat készítsenek népi örökségünkről, valamint támogassák a helyi erőforrásokat és építési, mezőgazdasági, ökoturizmusi és kézművességi hagyományait.

Torockó, 2009. május 23.

Marc de Caraffe – ICOMOS CIAV

Christoph Machat – ICOMOS Németország

Nagy Gergely – ICOMOS Magyarország

Sergiu Nistor – ICOMOS Románia

Műtárgyból büntárgy

TUROK MARGIT

A rendkívüli sorsú liturgikus darab az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe került

Örökségünk egységes és EGÉSZ, oszthatatlan, gondozása, megőrzése csak egységes szemléletben történhet. Ennek okán, nem árt újra és újra hangsúlyozni, hogy a műtárgyak védelme, megőrzése nem kisebb kötelesség és szükségesség, mint a többié. Eppen ezért fontosnak, és a jövőre nézve biztatónak tartom azt, hogy a Nemzeti Nyomozó Iroda (NNI) és a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága (VPOP) már súlyának megfelelően kezeli műtárgy-örökségünk mozgásának problémáit. Védelmére kiemelt figyelmet szentel, egyre nagyobb erőket mozgósít. A konstruktív együttműködésnek meg is vannak (lesznek!) az eredményei. Ezek közül egy rendkívül tanulságos, közös erőfeszítés folyamatát, eredményét mutatom be. Teszem ezt azzal a szándékkal is, hogy felhívjam a figyelmet: a jó szándékú igyekezet nem elegendő sem a bürokratikus akadályok legyőzéséhez, sem a műtárgyak megvédéséhez. A történet tavaly április 8-án kezdődött, és napjainkban zárult. A NNI Műkincsvédelmi Alosztálya elektronikus levélben kérte hivatalos állásfoglalásunkat arra vonatkozóan, hogy az általuk megküldött fotókon szereplő liturgikus textil az engedélyköteles kulturális javak körébe tartozik-e. A műtárgy felderítés alkalomával (Hegyeshalom közúti határátkelőhelyen) került a nyomozó hatóságok (NNI és VPOP) látókörébe. Magyar állampolgárságú tulajdonosa rendszeres műtárgyforgalmat bonyolított le a virtuálissá vált határon. A jó minőségű fényképek alapján egyértelműen megállapítható volt, hogy a nevezett tárgy, korát és értékét tekintve, a kulturális javak körébe tartozik, kivitele az ország területéről engedélyhez kötött. A Műtárgyfelügyeleti Iroda (MFI) állásfoglalása alapján április 13-án a nyomozó hatóságok lefoglalták a tárgyat, és elrendelték az igazságügyi szakértői vizsgálatot. A részletes szakvélemény május 22-én készült el és azt állapította meg, hogy az antimenzion (ereklyetartó oltárterítő) a tárgy jobb alsó sarkában található óromán (cirill betűs) felirat szerint 1761-ben készült, román területen, a román ortodox egyház számára és a templom oltárán helyezték el, vászonra nyomott fametszet, amely Krisztus siratásának jelenetét ábrázolja. Ikonográfiáját tekintve hasonló darab a máriapócsi Nagy Szent Bazil Rend Gyűjteményében található (Johann Ernst bécsi rézmetsző antimenzionja 1733-ból). Ilyen típusú ereklyetartó tárgy igen ritkán fordul elő, esztétikai és művészettörténeti értéke kiemelkedő, eszmei értéke felbecsülhetetlen. A NNI Műkincsvédelmi Alosztálya tavaly szeptemberben lezárta a nyomozást, és „visszaélés kulturális javakkal büntett kísérlete megalapozott gyanúja miatt“ vádemelési javaslatlalt átadta azt a Mosonmagyaróvári Városi Ügyészségnek. Az MFI szeptember 22-én kelt levelében tájékoztatta az Ügyészséget, hogy a „tárgy kulturális jelentősége okán“

védési eljárást kíván kezdeményezni. Továbbá, hogy a tárgy „véltetően Romániában történt lopást követően került hazánk területére, és a jogerősen lezárt eljárást követően Hivatalunk meg kívánja keresni a román társszerveket is a származás tisztázása érdekében. Ha ugyanis a tárgy elkobzására kerül sor, a nemzetközi jogi rendelkezések értelmében (1970. évi UNESCO Egyezmény – 1979. évi 2. tvr.; 1995. évi UNIDROIT Egyezmény – 2001. évi XXVIII. Tv; 93/7/EGK Irányelv – 2001. évi LXXX. Tv.) azt vissza kell szolgáltatnunk jogos tulajdonosának. Az MFI 2009. május 21-én kelt határozatával nyilvánította védetté a bűnjelként lefoglalt műtárgyat. Ezzel egy időben megkerestük a román nyomozati szerveket, továbbá a magyarországi Román Ortodox Püspökséget is. Sajnos mindkét helyről azt a választ kaptuk, hogy nem tudják bizonyítani, hogy a tárgy román területről származik. A tulajdonos pedig arra hivatkozva, hogy a tárgy nem rendelkezik a „jogszabályban előírt védetté nyilvánítás feltételeivel“ jogszabálysértőnek „nyilvánította“ az eljárásunkat és fellebbezést nyújtott be. II. fokú hatóságunk helyben hagyta az I. fokú döntést, ezzel a védettség jogerőre emelkedett. Időközben, a bűnyügyben is megszületett az I fokú (Mosonmagyaróvári Városi Bíróság) döntés, amely kimondta a tárgy elkobzását, de a tulajdonos élt fellebbezési jogával. A fellebbezési ügyben II. fokon eljáró Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság idén augusztus 17-én értesítette Hivatalunkat jogerős végzéséről, amellyel a bűnjelként lefoglalt antimenzion a Magyar Állam részére elkobozta, egyben kérte, hogy jelöljük ki azt a közgyűjteményt, ahol a műtárgy elhelyezésre kerül. Szeptember 1-jén kelt határozatunk értelmében a rendkívüli sorsú liturgikus darab az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe került.

A felbecsülhetetlen eszmei értéket képviselő antimenzion szerencsés, mert a gyors ügyintézésnek köszönhetően csak másfél esztendeig „pihent“ a Mosonmagyaróvári Városi Bíróság Gazdasági Hivatalának bűnjelraktárában. Gyakoribb, hogy több évet töltenek különféle áruaktárakban a lefoglalt műtárgyak, többnyire olyan körülmények között, amelyek következtében állapotuk tartósan megromolhat, sőt fennmaradásuk is veszélybe kerülhet. Az örökségvédelem viszont csak a jogerős bírósági döntést követően kerülhet közvetlen kapcsolatba a műtárggyal, ellenőrizheti a műtárgyvédelmi követelmények teljesülését, teljesítését. Olyan ellentmondásos helyzet ez, aminek feloldására sürgősen megoldást kell találni, összefogással, a törvény szellemének megfelelően. ■

Stílusok, művek, mesterek

Erdély művészete 1690-1848 között

Ezzel a címmel rendeztek október 16-18. között konferenciát Marosvásárhelyen a két éve elhunyt jeles erdélyi művészettörténész, B. Nagy Margit (1928-2007) emlékére. Az eseménynek a Kultúrpalota Tükörterme adott otthont. A marosvásárhelyi barokk év rendezvénysorozatának szerves részét képező tudományos ülészakot a Maros Megyei Múzeum, a kolozsvári Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, valamint a Marosvásárhelyi Kulturális Központ szervezte.

ORBÁN JÁNOS

A címet *B. Nagy Margit* 1977-ben megjelent közismert tanulmánykötete adta. A választás nem volt véletlen: B. Nagy Margit ebben foglalta össze az erdélyi barokk és klasszicizmus művészetére vonatkozó kutatásainak legújabb eredményeit, a kötet pedig, mivel szerzője gyakorlatilag a korszak egyszemélyes erdélyi kutatóműhelyként tevékenykedett, hosszú időre a tárgyalta korra vonatkozó tudományos ismeretek egyik legfontosabb összegzője lett. Több mint harminc év távlatából a szervezők hasonló összegző szerepet szántak a B. Nagy Margit emlékére rendezett konferenciának is: a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem művészettörténeti tanszéke körül csoportosuló kutatóműhely eredményei mellett a Magyarországon zajló kutatásokat is felölelve kívántak teljes körű képet nyújtani az időszak erdélyi művészetével kapcsolatos feltárómunka jelenlegi állásáról.

B. Nagy Margit munkássága híd a két világháború közötti beindult, később azonban derékba tört, elsorvasztott vagy Magyarországra menekített erdélyi művészettörténeti kutatások, valamint az ezerkilencszázkilencvenes évek közepén, Kolozsváron újjáéledő művészettörténeti tanszék tevékenysége között. Munkája a magyar művészettörténetírás erdélyi folytonosságát biztosította a 20. század második felének meglehetősen mostoha körülményei között. Érdeklődése több korszakra is kiterjedt, de

életművének a barokkra és a klasszicizmusra vonatkozó fejezetei egészen kivételes jelentőségű eredményeket hoztak. Az időszak egykor *Biró József* által elindított kutatásában neki köszönhetően létezik az a korszerű forráskutatásra alapozott módszertani alap is, melyen a korszak fiatal kutatói is biztonságosan megvethetik a lábukat. Kérdésfelvetései, módszertani alapelvei mindmáig érvényesek; de rámutatnak a korszakra vonatkozó alap kutatások hiányosságaira is.

A Marosvásárhelyen megrendezett tudományos ülészak jól szemléltette azt, hogy hol tart az ezen hiányosságok felszámolására irányuló munka az ezredforduló utáni években. Jól érzékeltette a kilencvenes évekbeli újratekintést követő időszak megváltozott erdélyi kutatási körülményeit is – az eredmények minőségét ma már alapvetően meghatározza az, hogy az államhatárok nem állnak a tudományos kapcsolatok kibontakozásának és a kutatási helyszínek megválasztásának útjában. A konferencián *Barabás Kisanna, Bara Júlia, Bibó István, Buzási Enikő, Fatsar Kristóf, Fehér János, Kerny Terézia, Kovács András, P. Kovács Klára, Kovács Zsolt, Lángi József, Marosi Ernő, Mihály Ferenc, Mikó Árpád, Nagy Gergely Domonkos, Orbán János, Pál Emese, Papp Júlia, Sisa József, Terdik Szilveszter, Tóth Aron és Weisz Attila* előadása hangzott el. Az előadásokkal és a konferenciával kapcsolatos további részletek a www.vasarhely.ro/bnm honlapon található. ■

Architectura militaris tyrocinium

– egy katonai építészeti szakmunkáról

TÓTH ÁRON

A 18. században Erdély és Magyarország társadalmi változatos forrásokból merítette az építészeti ismereteket. Ezek között az építészeti szakkönyvek, valamint a közép- és felsőszintű oktatásban használatos tankönyvek a legfontosabb helyet foglalták el.

A kolozsvári jezsuita akadémián 1738-ban kiadott *Architectura militaris tyrocinium editum* című, katonai építészettel tárgyaló tankönyv is ilyen munka. Ez az egyetlen építészeti témájú mű, amit Erdély területén a 18. században nyomtatásban kiadtak. Kivételnek számított, mivel a fejedelemségben később nem nyomtattak ki építészeti szakkönyveket. A szöveget *Ernst Vols*, a Jézus Társaság grazi, linzi és bécsi egyetemének tanára írta, de az erdélyi születésű jezsuita, *Jánosi Miklós* adta ki, aki 1734-től a kolozsvári akadémián oktatott.

A kolozsvárihoz hasonló közép- és felsőfokú tanintézetekben a növendékek a humanista hagyományoknak megfelelően a matematika keretein belül bizonyos fokú építészeti képzésben is részesültek, katonai és polgári építészettel tanultak. Az iskolákban a tanulók munkáját eleinte külföldi, később pedig magyarországi szakkönyvek is segítették.

Az *Architectura militaris tyrocinium editum* hat fejezetre oszlik. Az első a geometriai szerkesztésekről és a tervekészítésről, a második az erődépítéshez nélkülözhetetlen sokszögek kiszerkesztéséről, a harmadik a szabályos alaprajzú erődökről, a negyedik pedig a különböző védőművekről szól. Az ötödik fejezetben az ágyú, az utolsóban az erődépítéshez megfelelő terület és talaj kiválasztására, valamint az árokra és a fal anyagára vonatkozó kérdések következnek sorra. A harmadik és negyedik fejezetben az erődépítés szakkifejezéseit latin, német, olasz és francia mellett magyarul is olvashatjuk. Ezek az első nyomtatott formában megjelent építészeti szakkifejezések anyanyelvünkön, amelyek azonban csak a bástyákat, a kötőgátakat és az árkokat érintik. A magyar kifejezések szerepeltetése valószínűleg nem véletlen, hiszen a 17. századi katonai hagyomány és az erődépítészetben való jártasság nyilvánvalóan gazdagítóan hatott a hazai katonai nyelv fejlődésére. A mű összesen három 17. századi szerzőre, *Matthias Dögenre*, *Adam Freytagra* és *Nicolaus Goldmannra* utal. Az előbbi szerző Hollandiában, a két utóbbi német területen publikált, latin vagy német nyelven. Az olasz szakszavakból nyilvánvaló, hogy az Európa-szerte ismert itáliai szakirodalom Vols előtt sem volt teljesen ismeretlen, de az is lehetséges, hogy minden szakszó, ami a németen és a latinon kívül bekerült a szövegbe nem neki, hanem a szerkesztő-kiadó Jánosi Miklósnak köszönhető. Feltűnő, hogy a felhasznált forrásanyag igen konzervatív: a 17. század közepének modern szakiro-

dalmára épül, de pl. a 18. század hadi építészetét meghatározó *Sébastien le Prestre de Vauban* marsallra, valamint más korszerűbb szerzőkre egy szóval sem utal. A mű vázlatosan bemutatja a 17. század ó- és újolasz rendszert meghaladó német és németalföldi integrált erődépítési elveit, de az ezeket is elavulttá tévő szisztémákról nem olvashatunk.

Ez a konzervativizmus akkor is szembeszökő, ha pl. összehasonlítjuk *Faludi Ferenc*, jezsuita költő *Collectiones mathematicae ex architectura militari* című, 1739-ben Grazban kiadott könyvével, ami funkciójában és felépítésében a kolozsvárral rokonítható, de leginkább a korszerűbb francia irodalomra támaszkodik, s mellettük ismereti az olasz, német és holland erődítési rendszereket. 1755-ben *Universae matheseos brevis institutio* címmel a nagyszombati jezsuiták is kiadtak egy, az előző kettőhöz hasonló tankönyvet, ami a korabeli matematika egészét felöleli, így az építészetnek is jutott benne hely. Ebben a munkában a polgári építészettel a katonainál már erőteljesebben szerepel mutatva, hogy a század közepére az előbbi iránti érdeklődés túlsúlyba került. Felépítése a fenti két könyvével megegyezik, a matematikai, ezeken belül az építészeti kérdéseket a tanmenet alapján, didaktikus módon tárgyalja. Forrásanyaga nagymértékben megegyezik a Faludi által kiadott munkáéval.

A kolozsvári kötet konzervativizmusa véleményem szerint annak is köszönhető, hogy maga a kézirat valószínűsíthetően jóval a kiadás előtt készült, hiszen Vols Jánosnál valamivel korábban élt. Ezt azonban a néhány évvel vagy évtizeddel korábbi keltezés még nem feltétlenül magyarázza meg. Ami azonban a munka felépítését és jellegét illeti, teljes egészében beleillik abba a sorba, amit a többi könyv is képvisel: oktatási segédanyag, a 16-17. századi humanista hagyományra támaszkodó jezsuita építészettanítás kiváló példája. ■

Válogatott irodalomjegyzék:

- Bibó István: A magyar építészeti szakirodalom kezdetei (Építészeti szakkönyvek Magyarországon a 18. században). In: Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 27-122.
- Kruft, Hanno-Walter: *Geschichte der Architekturtheorie*. Verlag C. H. Beck. München 1985.
- Schütte, Ulrich: *Architekt und Ingenieur*. In: Ulrich Schütte (szerk.): *Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden. Ausstellung der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Wolfenbüttel 1984. 18-27.
- Tóth Áron: Jezsuita építészettanítás a nagyszombati egyetemen a 18. században. In: *Ars Hungarica* 35 (2007). 2. szám. 255-315.

Egy brassói román oltárkészítő műhely a 19. századi Székelyföldön

PÁL EMESE

Kutatásom egy, a 19. század első felében, Székelyföldön működő oltárkészítő család kiterjedt tevékenységének vizsgálatára irányul, a műhely munkáinak összegyűjtésétől és elemzésétől a mesterekre vonatkozó adatok feltárásáig. A kutatás kiindulópontját *B. Nagy Margit*nak a *Hoffmayer Simon* szobrász életével és munkásságával foglalkozó tanulmányában megfogalmazott föltevése adta: „A kupolás baldachinos oltártípust, mely a pozsonyi dóm és az egri ferences templom hatására jut el erre felé, Erdélyben ő [Hoffmayer] terjesztette el. (...) A típus legjelentősebb késői tagja a csíksomlyói ferences templom főoltára. (...) A csíksomlyói oltárt készítő műhely az 1840-es években a környék falvait is hasonló oltárokkal látta el.”¹

A kupolás-baldachinos oltártípus első erdélyi képviselője a gyulafehérvári székesegyház főoltára, melynek 1755-ben készült, négy oszlopra támasztott volutákból formált baldachinja alá pár évtized múlva Hoffmayer Simon készített kupolás tabernákulum-épitményt. Bár az oltár felépítménye nem Hoffmayer munkája, mégis az általa készített kupolás tabernákulum és a laza szerkezetű baldachinos architektúra összekapcsolódott Erdély 18. szá-

zadvégi és 19. századeleji oltárain. Már *Entz Géza* felfigyelt a gyulafehérvári székesegyház és a csíksomlyói ferences templom főoltára közötti hasonlóságra, véleménye szerint, ha a gyulafehérvári főoltárnak a baldachin 1897-es lebontását megelőző képét összevetjük a csíksomlyói kegytemplom főoltárával, „a kettő összefüggéséről első pillantásra meggyőződhetünk.” E feltűnő hasonlóság következtében a Csík környékén megjelenő, összefüggő emlékcsoportot képező baldachinos oltárokat mindkét kutató Hoffmayer tanítványainak tulajdonítja. A helyszíni kutatások eredményei nyomán a *B. Nagy* által említett négy település (Csíksomlyó, Csíkszentmárton, Csíksomlás, Csíkmenaság) oltárait kiegészíthetjük az alcsíki régióban Tusnád, Csíkszereda, Csíkszentimre, Csíkszentkirály; Udvarhelyszéken Lövéte, Farkaslaka; Háromszéken Alsócsernáton, Bereck, Ozsdola és Imecsfalva római katolikus templomainak oltáraival, szószerkeivel, hisz ezeket a szembetűnő hasonlóság mellett a források is ugyanahhoz a körhöz kapcsolják. Ezen oltárok „külső megjelenését” a vidéki, elmaradott környezet, a barokk formavilághoz való ragaszkodás, a mesterek művészi kifejezőerejének és mesterségbeli tudásának hiányosságaiból fakadó provincializmus mellett az eredetiség teljes hiánya jellemzi. Az oltárarchitektúra szempontjából két típus különíthető el, egyrészt a négy vagy hat oszlopra támasztott, volutákból formált baldachinos, másrészt a klasszicizmus formavilágához közelítő, háromszögromzatos lezárású felépítmény. Mindkét típushoz korinthuszi oszlopokra támasztott, gerezdelt kupolával ellátott, íveltlen előreugró tabernáku-

A tabernákulum kupolájának részlete. Csíkszentmárton, 1832

Imádkozó angyal, Csíkszentmárton, 1832

¹ *B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Bukarest, 1977, Kriterion Könyvkiadó.III.*

Főoltár,
Csíkkozmás, 1841

lum járul. Nélkülözhetetlen elemeik a kupola két oldalán térdelő imádkozó angyalok, az oszlopok közé állított életnagyságú faszobrok (legtöbbször Péter és Pál apostolok). A díszítőrészletek közül az akantuszlevelés konzol, rozetta, virágfüzér, szőlőfürt és búzakalász jelenléte a legelterjedtebb. A szószékek a Hoffmayer-féle szószéktípus felépítési rendszerét viszik tovább, egyszerűbbek, kiegyensúlyozottabbak barokk társaiknál.

A plébániai iratok, elsősorban Historia Domusok és a gyulafehérvári érseki levéltárban őrzött vizitációs jegyzőkönyvek vonatkozó anyagának átnézése után érdekes adatokra bukkantam. Az említett települések oltárainak, szószékeinek készítőjeként három személy – Papp János, Papp Miklós és Papp Mihály – neveivel találkozunk a forrásokban. A magyar nyelvű szakirodalom számára teljesen ismeretlen mesterek kilétének felderítését, meglepő módon, a román nyelvű művészettörténeti munkák segítették. Az 1930-as években a híres román akadémikus festő, Misu Popp halálának 40. évfordulója kapcsán megelégnék a vele foglalkozó kutatás. Corneliu Comanescu 1932-es tanulmányában² részletesen kitér a festő családi hátterére, miszerint Misu Popp (magyarul Papp Mihály) apja Ioan Popp (Papp János), ikonkészítő mester, szobrász, festő és aranyszövő, aki Nicolae Popp (Papp Miklós) nevű fiával együtt a 19. század első felében a Székelyföld több régiójában készített oltárokat katolikus templomok számára. A pontosan összegyűjtött adatoknak köszönhetően biztosak lehetünk abban, hogy a

Angyal. Déli
mellékoltár,
Farkaslaka, 1861

Fotók:
Pál Emese

Comanescu által ismertetett Popp család meg-
egyedik az általunk kutattott oltárokat, szószékeket
készítő brassói mesterekkel.

A Fogaras melletti kis román faluból, Galacról származó ortodox ikonfestő apa tetemes számú székelyföldi megrendeléséből kifolyólag családjával először Csíkszeredába, majd 1818-tól Brassóba költözik. Az 1830-as évektől a 60-as évek végéig tucat-számra készítik a minőségileg alacsony színvonalat képviselő oltárokat, szószékeket, mégis olyan előkelő megrendelőket tudhatnak magukénak, mint Kovács Miklós püspök (Tusnád), sőt a fontos kegyhelynek, Csíksomlyónak monumentális templomába is az ő munkáik kerülnek.

A műhely vezetését átvevő legnagyobb testvér, Nicolaet a különböző források a „pictor”, „szobrász”, „fabricator”, „festész” nevekkkel illetik, melyből arra következtethetünk, hogy mesterünk nem csak festőként és szobrászként működött, hanem az architekturális részeket is ő készítette. Művészi eredetisége sok esetben valamely ismert Hoffmayer-oltár elemeinek lemásolásában merült ki (pl. a farkaslaki mellékoltárak a székelyudvarhelyi Golgota és Szeplőtelen fogantatás oltárok tökéletes másolatai). A család letehetségesebb tagja, Mișu Popp, a bécsi akadémiaőről visszatérve néhány évig apja műhelyében dolgozott, ennek eredményeként a román szakirodalom számára ismeretlen, Papp Mihály néven szignált művei lappanganak székelyföldi templomokban (Szent Kereszt oltár – Csíkszentmárton, Zámblér János kanonok portréja – Alsócsernáton). Mai viszonyrendszerünk szerint meglepőnek tűnhet, hogy ortodox, román ikonfestő család készít magyar katolikus templomi berendezéseket. A Popp család esete azonban rávilágít a nemzetiségi és felekezeti határok átjárhatóságára, megítélésükben ugyanis a mesterségbeli tudás játszott a főszerepet. A legérdekesebb kérdés: az ortodox hagyományokon felnőtt festők kapcsolata a nyugati ikonográfiával és a Hoffmayer-körrel, további kutatásokat igényel. ■

² Comanescu, Corneliu: *Pictorul Mișu Popp. In Tara Bârsei, an IV. martie-aprilie, 1932. 99-128.*

Az Európa Tanács feladata és a HEREIN Network Tizenkét nyelvű örökségvédelmi tezaurusz III.

A *HEREIN – European Heritage Network* (Európai Örökségvédelmi Együttműködési Hálózat) indította útjára és fejleszti, gondozza jelenleg is az Európa Tanács égisze alatt a többnyelvű örökségvédelmi tezauruszt. Jelenleg a *HEREIN* honlapján keresztül – <http://european-heritage.net> Thesaurus alcím alatt – az anyag tizenkét nyelven teljes körűen, három nyelven részben olvasható. A teljes változat bolgár, horvát, holland, német (Svájc), görög (Ciprus és Görögország), magyar, litván, lengyel, szlovén és spanyol nyelveken készült el. Részben macedón, portugál és román nyelveken olvasható. Összesen 20 ország vesz részt, illetve tervezi részvételét a programban.

BOZÓKI-ERNYÉY KATALIN

Magyarország 1999-ben a közép- és kelet-európai országok közül elsőként csatlakozott a programhoz és 2001-től a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal koordinálta az elsőként csatlakozó, további hét ország munkáját. Az ISO 2788 (egynyelvű) és az ISO 5964 (többnyelvű) tezaurusz szabványok, a tizenkét nyelv, valamint az elektronikus felhasználás, indexelés igényei szerint épült. Hordozója, egy erre a célra fejlesztett XML adatbázis. 547 tárgyszót/deszkríptort tartalmaz.¹

A tezaurusz az alábbi témakörök szerint tartalmazza a kifejezéseket: Szervezetek és személyek, Örökségvédelem tárgyai, Dokumentációs rendszerek, Jogrendszer, Beavatkozások, Szakképzés és szakértelem, Ismeretterjesztés, Gazdasági és pénzügyi háttér, Általános fogalmak. Minden kifejezésnek van egy, az összes tagország által elfogadott általános magyarázata (*Scope Note*). Azoknál a kifejezéseknél, amelyeknél ez a meghatározás a nemzeti értelmezés tekintetében túlságosan általános, vagy nem pontos a *Definition* címszó alatt szerepel egy saját nemzeti definíció is. Az adott kifejezés értelmezéséből adódó esetleges további problémák áthidalására a résztvevő országok *Degree of Equivalences* címszó alatt jelölik a kifejezés és fordítása közötti tartalmi egyezés pontosságát. Az évek során történt változtatásokat a *History Note* jegyzi. Amennyiben szükséges, a tárgyszó szinonimái a *Used for* címszó alatt olvashatóak. A kifejezések a csoportokon belül hierarchikusnak rendeződnek; a hierarchiarendszer minden nyelv esetében ugyanaz. A tezauruszban szereplő kifejezések a *HEREIN* honlap örökségvédelmi politikai-jelentéseihez indexeltek, így nemcsak önmagában hasznos, de a jelentések közötti keresését is segíti, pontosabb találati eredményt adhat a munka használata.

A tezaurusz magyar változata a programnak megfelelően 2006-ban elkészült. Az Európa Tanács ennek előtte és azóta is, folyamatosan irányítja az informatikai hordozó kifejlesztését. Az utóbbi években a kulturális egyezmények monitoringja a Tanács egyik kiemelt feladata, ennek következtében ebben az évben a tezaurusz is különleges figyelmet kapott. Irányítását leválasztották a *national correspondent* feladatköréről és a *HEREIN* tagországokat felkérték *thesaurus correspondent* jelölésre. A nevek listája az Európa Tanács szeptember közepén megújult

honlapjáról letölthető: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Herein/>

A tervek szerint 2010-ben Moszkvában rendezik meg a 2006 óta esedékes tezaurusz közgyűlést, s az ülés többek között tárgyalná a hiányzó Működési Szabályzatot. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal keretein belül idén nyáron elkészült a tezaurusz felülvizsgálata. A kritikai észrevételek egy része azokra a hibákra vonatkozott, amelyek már 2006-ban is felróhatóak voltak a tezauruszt elindító angol, francia, spanyol partnereknek –, a ki nem javított hibák a nyelvi kör bővülésével egyre több problémát okoznak, többszöröződnek. A magyar revíziós anyag az utóbbi három évben történt intézményi átszervezéseket, jogszabályi változásokat követő szükséges javításokat is tartalmazza, valamint javaslatokat a hosszú távú fejlesztés terén. Szükség lenne, az anyag szakmai tartalmának elmélyítésére, a szókészlet bővítésére, illetve speciális tematikák kidolgozására. Magyar igény az agglutinálás különleges szabályainak figyelembevétele az indexelés során, valamint a környező országok nyelveivel szorosabb kapcsolat kiépítése, közvetlen nyelvi megfeleltetés. A javaslatok elfogadását a résztvevő országok konszenzusos döntése kell, hogy megelőzze.

Mindezek a kritikai észrevételek azonban nem kérdőjelezik meg természetesen a munka végeredményét. A *HEREIN* tezaurusz hiánypótló, hazai felhasználását mindenképpen szorgalmazni kell. Felhasználható örökségvédelmi anyagok fordításához, hiszen egy nemzetközi szakmai szinten elfogadott nyelvhasználatot takar, hierarchikus struktúrájából fakadóan adatbázisokba integrálható, valamint a konkrét eredmények és szerzett tapasztalatok talaján további fejlesztések háttéréül is szolgálhat. Ezt az utat járja a ciprusi és görög partner, akik a *HEREIN* tezaurusz felhasználásával, fényképekkel, kézi rajzokkal illusztrált ciprusi és görög szempontokat egyaránt figyelembevevő örökségvédelmi glosszáriumot jelentettek meg ebben az évben, görög-angol nyelven. ■

¹ A tezaurusz hazai szerkesztői Bozóki-Ernyey Katalin, Csejdy Júlia, Dr. Durczi Zsuzsanna és Somorjay Selysette voltak. Az anyagot szakmai szempontból dr. Fejérdy Tamás, dr. Nagy Mihály és nyelvhelyességi szempontból dr. Durczi Zsuzsanna lektorálta. A program szakmai felelőse Dr. Jankovich-Bésán Dénes volt.

Műemléki-régészeti értékeink nyomában

Rovatunkban ezúttal egy zempléni kirándulásra hívjuk meg az Örökség olvasóit. Utunk során először a sátoraljaújhelyi Várhegy tetejére kapaszkodunk fel, hogy megismerkedjünk Újhely 2009-ben régészetiileg védetté nyilvánított középkori várával. Az írott források alapján fordulatokban gazdag történetű vár éveken keresztül méltatlan állapotban lévő, rablóátasásokkal bolygatott falai folyamatosan kerülnek napvilágra a Ringer István által vezetett feltárások során, így a védett lelőhelyet ma már nemcsak a Bodrogközre és a Sátor-hegyekre nyíló csodás kilátás miatt érdemes meglátogatni. Újhelyt elbagyva a Hegyköz falvain keresztül, Füzér várát messziről megcsodálva közelítjük meg utunk második helyszínét, a modern stílusú hollóházi rk. templomot. Nemcsak az újhelyi vár fokozatosan feltároló épület-együttese, hanem a 1960-as évekbeli magyar templomépítészet reprezentatív alkotása is fontos műemléki érték, védettséjük mindenképpen indokolt.

Újhely középkori vára

RINGER ISTVÁN – NAGY LEVENTE

A Sátoraljaújhely felett emelkedő Várhegy a Sátor-hegyek hegyláncának egyik tagja. A Magas-hegy, Kecské-hát, Szár-hegy, Sátor-hegy, Fekete-hegy, Várhegy és a Kopasz-hegy a földtörténeti harmadidőszakban egy Vezúv-típusú vulkán részei voltak, csaknem szabályosan veszik körül a vulkán egykori kráterét. A hegylánc mai formáját egy pusztító erejű vulkánkitörés és lávafolyás után kapta, változatos formája, valamint a Magas-hegyről, Szár-hegyről és a Várhegyről a régi kráterre és a környező területekre nyíló pazar kilátás miatt a terület a Zempléni-hegység egyik legszebb kirándulóhelye.

A Sátor-hegyek Sátorhalom-néven már Anonymus *gestájában* is megtalálhatók. Anonymus szövegében, amely szerint egy bizonyos Ketel kapta volna meg Árpád fejedelemtől a Sátorhalomtól a Tolcsva völzeig terjedő területet, várról még nem esik szó, valószínűleg azért, mert azt csak IV. Béla, vagy fia, István herceg kezdi el felépíttetni a tatárjárás után. A sátoraljai válon *hospesek* faluját és a falun keresztül Oroszországba vezető utat vigyázó meredek hegyormon épült vár első okleveles említése 1261-ből származik, a kiváltságlevél rendelkezése alapján a veszély esetén várba menekülő hospesek a ciszternát kötelesek vízzel feltölteni.

1262-ben V. István Ubul fia Mihály ispánnak adományoz egy tornyot a vár északi részén. Biztosítja továbbá az ispán és utódait arról, hogy kedvük szerint tartózkodhatnak a toronyban, használhatják a vár ciszternáját, és a várnagy nem állíthatja őket saját törvényszéke elé. *Détsby Mihály* kutatásai alapján Patak várának a 13. században a sátoraljaújhelyi várat nevezték, mivel a pataki várat megemlítő oklevelekben többször is előfordulnak olyan utalások (pl. a vár alatti területekre vagy a vár ciszternájának vízzel feltöltésére), amelyeknek csak akkor van értelmük, ha a vár hegytetőn épült.

1264-ben IV. Béla hadai ostrommal foglalták el a várat, az előkelő foglyokat, V. István feleségét és gyermekeit túszként hurcolták el. IV. László az 1260-as években és 1284-ben többször is megfordult a várban, amelyet okleveleiben szintén Potok várának

nevez. Az Újhely vára – megnevezés először két 1334-ben keltezett oklevélben jelenik meg, a második tatárjárás során elpusztult Sátoraló falu helyén épült új település már a 13. század végén (pl. egy III. András által 1291-ben kiadott oklevélben) a Sátoraljaújhely nevet viselte.

Újhely a Baksa-nemzetség rövid ideig tartó birtoklása után, 1316-tól királyi vár lett, várnagyai (Zólyomiak, Babonicsok, Lackfiak, Bebekék) gyakran cserélődtek. 1390-ben Luxemburgi Zsigmond Perényi Miklósnak és örökösének adományozza „Patak és Újhely királyi városait az ugyanezek közelében lévő várral“, majd 1429-től Újhely vára a Pálóczi-család tulajdonába kerül.

A mohácsi csata után a vár Szapolyai János király, majd 1527-től az I. Ferdinándot támogató Perényi Péter birtokába került, aki Atyinai Simon deákot nevezte ki uradalmi tisztnak. 1528-29-ben János, majd Ferdinánd ostromolta meg a hol az egyik, hol a másik király oldalára álló Simon deák által többkevesebb sikerrel védelmezett erősséget. Az 1529 évi ostrom során alá is aknázták, de ekkor nem robbantották fel, mert Simon egyik éjjel kiszökött a várból, az őrség pedig megadta magát.

Oláh Miklós esztergomi érsek 1536-ból származó leírása alapján Újhely vára a bástyákon kívül erős sáncokkal van megerősítve, vagyis a várat legkésőbb az 1530-as években átépítették, védműveit korszerűsítették. 1534-1537, a nagy sárospataki építkezések után a többszörös ostrom miatt romossá váló, elavult magaslati erősség már nem játszott fontos stratégiai szerepet Perényi számára, aki 1537-ben ismét átállt János király oldalára, és új ura megerősítette őt valamennyi birtokában. Az 1538-ban, majd 1546-ban és 1548-ban kiadott oklevelek már romosnak írják le az újhelyi várat. Nem tudjuk, 1537-ben rombolták-e le a várat Ferdinánd csapatai, vagy Perényi maga romboltatta-e le, hogy ellenfele kezére ne kerüljön. A vár alaprajzi elrendezéséről, építészeti értékeiről a 16-20. századok folyamatos pusztításai miatt egészen 2008-ig, a *Ringer István* által megkezdett feltárásokig csak találgatások láthattak napvilágot. E rejtélyeket, vagy legalább egy részüket reményeink szerint a legújabb kutatások fogják majd megoldani.

Nagy Levente

A lelőhely területének szintvonalas felmérését 1986-ban készítette el *Nováki Gyula* és *Sándorfi György*. A Várhegy hosszúkás platójának keleti és délkeleti szélé alatt mintegy 100 m hosszan sánc húzódik, északnyugati végét a hegynyereg felől két rövidebb árok védte. A csaknem teljesen elpusztult, erősen bolygatott vár területén a legutóbbi időkgi régészeti feltárás nem folyt. 2007-ben Sátoraljaújhely Város Önkormányzatának kezdeményezésére együttműködési megállapodás jött létre az Önkormányzat és a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma között, melynek célja a vár maradványainak szisztematikus régészeti feltárása lett. A feltárást előkészítő évben a miskolci Herman Ottó Múzeum és a Miskolci Egyetem bevonásával sor került a Várhegy területének geodéziai felmérésére és részleges geofizikai vizsgálatára is. A felmérés során tereppontként értelmezve meghatároztuk a vár felszínsíkjait, illetve az oldalak palástjait. A megfogható tereplépcsőket egykori, leomlott falszakaszok maradványának, omladékának értelmeztük, amelyek tengelye meghatározta a várfalak és mesterséges létesítmények irányát. A vár területén nyolc helyen kisebb falszakaszok külső síkjait foghattuk meg, ebből magasabban álló felmenő falsík összesen kettő volt. Egy precíz, EOV rendszerbe illeszthető mikrodomborzati térkép létrehozásával és a geofizikai mérések kiértékelésével nagyrészt meghatározhatóvá váltak az elpusztult és az évszázadok során erodált vár mesterséges létesítményei. A 2008-ban megkezdődött régészeti feltárás a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával folyik. Megtisztítottuk a központi részen lévő, mintegy 500 négyzetméter alapterületű, feltételezett (pince)helyiség előzetesen mérésekkel meghatározott nyugati és déli falát, elkezdtük egy észak-déli irányú fal belső síkjának feltárását. A mintegy három méter szélességű fal 150-170 cm magasságban áll, zömmel azonban csupán falmag formájában tudtuk megfigyelni: összefüggő falsík mindössze a középső szakaszon maradt meg, kisebb részletekben. A fal belső síkja előtt megtisztítottuk a Várhegyet képező andezit felszínt, melyet ezen a részen viszonylag simára lefaragtak. Ettől délre, egy 80-150 cm magasan álló

fal nyugati sarkánál a köves omladékréteg alatt egy lépcsősor részletére bukkantunk. A legalsó lépcsőfok előtt egy keményre letaposott, agyagos, helyenként faszenes járósíntet figyeltünk meg, melynek felületéről számottevő mennyiségű 14-15. századi kerámiatöredék és több vaslelet került elő. Három lépcsőfokot tisztítottunk ki, a fal felső omladékában pedig még további egy lépcsőfok lehetséges. A középső lépcsőfok egy másodlagosan ideépített, nagyméretű kőfaragvány, vélhetően egy kapu szárkő eleme. A lépcsősor keleti oldalán előkerült annak mellvédfal-csonkja is.

Kutatási területünk délnyugati zónájában értük el a feltárás első esztendőjének kétségkívül leglátványosabb eredményeit. A Várhegy legmagasabb pontján egy központi épület(együttes) részletét tártuk fel, annak 200 cm széles, északra nyíló bejáratával együtt. A helyiség északnyugati sarkánál 100-150 cm magas felmenő falazatot tisztítottunk ki az omladék alól. Keleti falában egy gótikus ülőfülke alsó része maradt fenn. A törmelékréteg alatt, a helyiség északi falának belső oldalán, közvetlenül a járósínten több nagyméretű gótikus és reneszánsz kőfaragvány, zömmel ablak és ajtókeretek kerültek elő. A 2009-ben eltávolított 100-150 cm vastag törmelékréteg alól ez ideig csaknem 30, zömmel reneszánsz faragott kő látott napvilágot, a helyiség keleti falában egy újabb ülőfülke-részletet sikerült kibontanunk. Az ideai feltárási évad november közepéig tart. Az egyelőre csekély mértékű régészeti feltárás bizonyosságul szolgál arra, hogy a vár feltárása minden korábbi szkeptikus véleménnyel ellentétben jelentős eredményekkel kecsegtethet, hiszen a pusztulásnak leginkább kitétt központi zónában is jelentős méretű, helyenként csaknem másfél méter magasan álló felmenő falakkal számolhatunk. Így egy remélt, teljességre törekvő, szisztematikus feltárástól nem csupán a vár alaprajzi rendszerének és az egyes építési periódusainak a megismerését várhatjuk (bár önmagában már ez sem lenne jelentéktelen dolog), hanem lehetőség nyílik a vár feltárt részeinek konzerválás, állagmegóvás utáni bemutatására, a Várhegy területének örökségturisztikai hasznosítására is.

Ringer István ■

A hollóházi Szent László templom

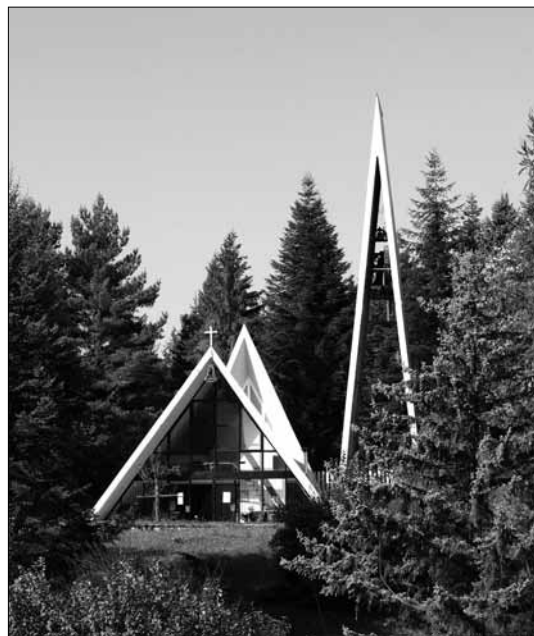
DÓCZI ERIKA

Hollóháza, hazánk egyik legészakibb települése a Zempléni-hegységben, egy hegyekkel körbezárt, keskeny völgyben fekszik. Nevét a porcelángyártás tette országosan ismertté; ezt a hagyományt a Porcelánmúzeum mutatja be. 1777-ben a Károlyiak, a falu birtokosai üvegghutát hoztak létre, amely később kőedénygyárrá alakult. A gyárban 1892-ben kályharészleget létesítettek, termékeinek egyik legszebb darabja a hollóházi plébánia kis kápolnájának különleges oltára, amely a modern templom századfordulás elődjének oltára volt.

Fotó:
Dóczy Erika

A község másik nevezetessége, az 1967-ben épült kis templom, a modern magyar templomépítészet méltán emblematicusává vált alkotása, szintén széles körben, külföldön is ismert. Kvalitásának köszönhetően a magyar építéztörténeti kánon része – bemutatása egyetlen, a 20. század második felét vagy a templomépítézetet összefoglaló írásból vagy kiállításról sem hiányozhat. Építésére a porcelángyár adott megbízást, mivel a falu korábbi kápolnáját a gyár bővítése miatt le kellett bontani. Így, az országban egyedülálló módon, a templom létrejöttét nem a hívek kezdeményezték és építették fel hosszú, áldozatos munkával, hanem az Iparterv közreműködésével a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat, korszerű technikai háttérrel. Az általános gyakorlat ezzel szemben sokkal nehezebb volt: új templomok az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) által megszabott szűk mozgástérben épülhettek csak. A hivatalos politikai iránnyal való szembehelyezkedés okán mellőzött téma azt a látzatot kelthette, hogy egyáltalán nem épülnek új templomok – noha 1945 és 1989 között legalább háromszáz új templom épült, általában azokon a településeken, ahol elpusztult a korábbi templom, vagy szükségkápolna működött. Az új templom nem lehetett nagyobb elődjénél, annak alapterülete, négyzetméterszáma volt meghatározó. Eltérés csak különleges esetekben fordult elő, de léteztek újalapítású templomok is. A hatvanas években általában nem építhettek tornyot. Nem voltak azonban állandó érvényű, pontosan megfogalmazott tervezési szabályok, az egyes épületekre vonatkozó eseti rendelkezésekből vonhatók le az általános következtetések, az ellentmondásos egyházpolitikában egyszerre volt jelen a dogmatikus egyházellenesség és az egyház bizonyos szabadsága.

A templom tervezője *Csaba László* (1924-1995), az Iparterv Ybl-díjas építész (statikus: *Herkó Dezső*, műszaki ellenőr: *Tánczos József*). Csaba László nevéhez több jelentős katolikus templom fűződik. A cserépváraljai (1961) után a hollóházi a második, a hodászi (1977), nyírderszi (1984), békásmegyeri Boldog Özséb (1987), kaposvári Szent József (1988),

és flóratanyai kápolna (1991) mind egy-egy eltérő formai kísérlet a szakrális tér megfogalmazására.

A tervek rövid határidővel, 1964 januárjában készültek el. Hollóháza lakossága a terveket és az építkezést látva erősen ellenezte az új templomot, a tradíciókhoz ragaszkodva egy hagyományos, „barokk” templom építését várta el. A plébános, *Scheuermann Mihály* felvilágosultságának, műveltségének nagy szerepe volt abban, hogy a hívek végül elfogadták templomukként a modern épületet, amelynek kriptájában helyezték el öt örök nyugalomra 1982-ben. A hagyományos faluképben a torony és a háztetők közti hierarchia meghatározó. Hollóházán nem volt ősi templom, a falutól távol, a gyár egyik szárnyába építettek egy kápolnát a századfordulón. Tornyos falukép híján igen fontos a helyválasztás, a faluhoz való kapcsolódás, egyben egy jel megformálása. Hollóházán Csaba László pozícionálta azt, ami hagyományosan a helyek közötti különbségekből történetileg alakul ki. Az új templom helyét több telek közül választva, a falu és a gyár közötti enyhe lejtésű dombra tűzte ki. Sokpihenős, „L” alaprajzú lépcső vezet a fel, amely érinti a plébániát is. Az építkezés után fákat ültettek, mára kiserdő veszi körbe a tájból mintegy „kinövő” templomot.

Az épület tisztán és logikusan megszerkesztett geometrikus formák halmaza. Hajó-szentély-sekrestye-harangláb – négy különböző méretű és hajlásszögű, oldallapján álló, egyenlő szárú háromszögű hasáb. A látványt azonban nem a tömeg, hanem a falsíkok határozzák meg. A hagyományosan keletelt templom nyugati homlokzati síkjai üveg-acél fallal megnyílván transzparensnek. A hosszfalak egymás felé tartanak, a hajó és a szentély gerince kelet felé lejt, így a szentély függőleges üvegfallal a hajó fölé magasodik. A különálló nyitott harangláb hat méterrel magasabb. A zsaluzott vasbeton felületeket csupán kékeszürke szigetelő műanyagfesték fedi.

Nyilvánvaló szimbolikus tartalma miatt önmagában ideális a háromszögforma, de a templom sátorként is értelmezhető Márk evangéliumából idézve: „Mester, jó nekünk itt lennünk, készítsünk ezért há-

rom sátrat: egyet neked, egyet Mózesnek és egyet Illésnek“. Valószínű azonban az is, hogy az épített falusi környezet, első hollóházi útja alkalmával látott havas téli háztetők képe ragadta meg Csaba Lászlót. Így egy archetípus felhasználásával formálta az épületet, mely mintegy tetők halmazaként, az elemi ottlét legalapvetőbb megnyilvánulási formájaként értelmezhető.

Az épület térbeli alakzatainak megragadása a síkszerűség és az éles kontúrok fény-árnyék hatásának hangsúlyozásával, kihasználásával *Vidovics István* számára a III. Magyar Építészeti Fényképpályázaton, 1968-ban I. díjat hozott („Hollóházi templom“ sorozat). *Vidovics*, illetve *Hack Róbert* 1991-ben készült fotói alapján absztraktnan szinte tárgyként tetszik a templom.

Csaba László hollóházi templomával a hosszanti templomtér hagyományához kötődik. A longitudinális elrendezés a templom jellegzetes fénykezelésének dramaturgiai hatását erősíti. A hosszház kelet felé szűkül és sötétedik, a templom legvilágosabb pontjává a szentély válik, ahova felülről, a hívek számára láthatatlan forrásból árad a fény. Ugyanezt a fénykezelést láthatjuk *Aarno Ruusuvuori* 1958-61-ben épült Hyvinkää-i templomában, mely hazánkban a hollóházi templom közvetítésével széles körben elterjedt. Egy másik skandináv templom, a svédországi Malmö Szent Katalin templomának hatása is megjelenik a hollóházi templomon, a nyugati üvegfalra – annak megfelelően – színes üveglakokat is tervezett Csaba László. Mindkét lehetséges előkép a kortárs nemzetközi építészetben való tájékozottságáról tanúskodik.

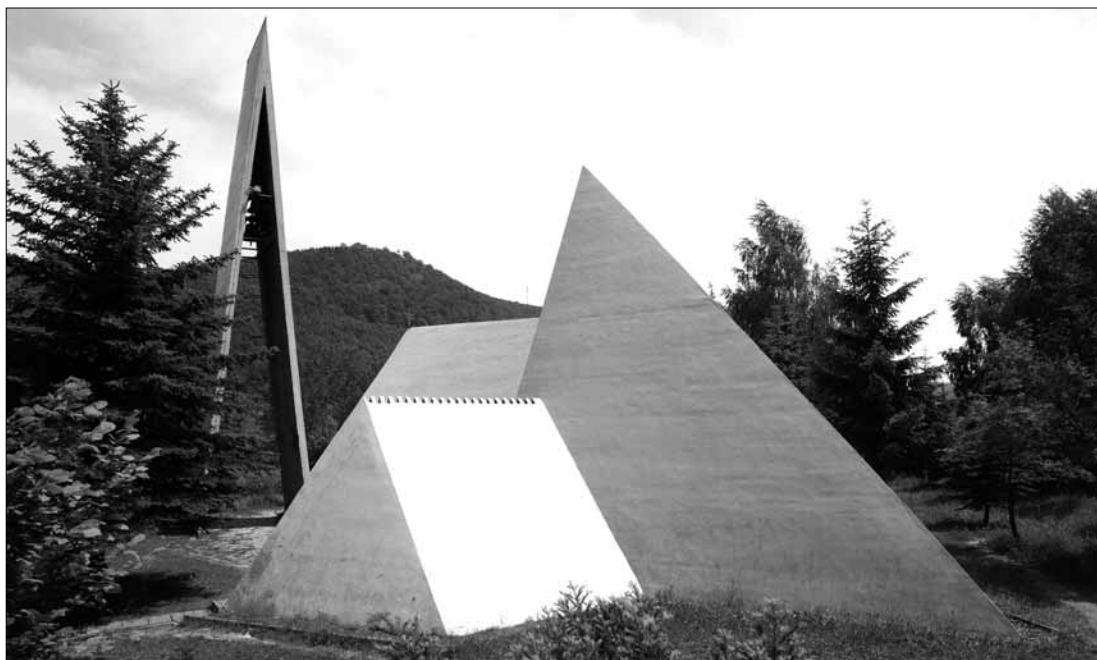
A kápolna méretű belsőben az építés aprólékosan, gondosan oldja meg a részleteket: a lámpákat, a szentségtartót, a karzatfeljáró felfüggesztését. Az egyedi, aszimmetrikusan elhelyezett padok eredetileg támla nélkül készültek a modern belső tér kellékeként, azonban a használhatóság szempontja mára felülírta az építési szándékot. Az oltár fekete márvánnyal borított betontömb, három lépcsőfoknyi magasságban. Kitüntetett szerep jut a hazai művészeti élet kiemelkedő képzőművészei számára, alkotásaik 1976 óta gazdagítják a templombelsőket. Az oltár mögötti keresztben megfeszített korpusz *Somogyi József* (1916-

1993) Kossuth-díjjal kitüntetett szobrászművész munkája, aki akkoriban a Képzőművészeti Főiskola rektora volt. A művész a cserépváraljai templom dekorálásában is együttműködött, mindkét templomban a szentélybe került expresszív, megrendítő alkotása. A baloldali oldalfalra merőlegesen *Kovács Margit* (1902-1977) Kossuth-díjas kerámiaművész stációi láthatók kettesével, egymásnak háttal, egy-egy gyámköre erősítve. A szigorúan geometrikus, trapézformába szerkesztett jelenetek felnagyított arckifejezéseken keresztül teszik átélhetővé a szenvedéstörténetet. Rusztikus felületű samottos agyag, *engobe* festéssel, applikált töviskoronával.

Az orgonakarzat mellvédét a templom védőszentjét, Szent Lászlót ábrázoló porcelán táblakép díszíti, *Szász Endre* (1926-2003) festő, grafikus és porcelánfestő művész alkotása. A monokróm kép a győri Szent László herma arcvonásait követi, a nagyméretű fej mellett kard, a lovagság attribútuma látható. Az 1978-85 közötti időszakot a művész meghatározó tervezői tevékenysége nyomán Szász-korszaknak nevezik. A községhez kapcsolódó munkássága gyümölcse az 1986-ban épült általános iskola aulájában látható festett porcelánfal. Köztéri alkotásokat is készített színét nem változtató porcelán alapra, így a budapesti 3-as metró Dózsa György úti megállójában elhelyezett Dózsa c. húsz négyzetméteres faliképet (1984).

A templom formájához alkalmazkodva a karzat felét derékszögű háromszög-formával elfoglaló orgonát *Szigeti Kilián Miklós* (1913-1981) bencés tanár tervezte, és a Fővárosi Művészi Kézműves Vállalat építette. A porcelán hagyományát ápolva 2000-ben a templomhoz vezető lépcső mentén az egri főszékesegyházban látható, *Takács István* által festett stációképek különleges technikával porcelánra vitt másolatait helyezték el.

A második világháború utáni időszakból viszonylag kevés épület élvez műemléki státuszt, de Csaba László első temploma, a cserépváraljai ez év márciusa óta védett. A Műemlékvédelem táguló körei c. 2000-ben rendezett kiállítás katalógusában a javasolt épületek között szerepel a '45 utáni építészet templomépületei közül a hollóházi és *Szabó István* farkasréti temploma. ■

„...absztraktnan, szinte tárgyként tetszik a templom“

Fotó:
Hack Róbert

Szent Márton a mondahagyományban

MAGYAR ZOLTÁN

A magyar, illetve magyarországi Szent Márton-hagyományok szerves részét képezik az elsősorban honi népmondák sorában fellelhető epikus tradíciók. E történetek meglehetősen széles skálán mozognak: megtalálható közöttük folklorizálódott legenda-adaptáció és nemzetközi vándortípus éppúgy, mint az elsősorban a lokális vonatkozásokra fókuszáló ún. helyi monda, melyek között számos narratív hagyomány a Szent Márton napi szokások epikus magyarázata vagy éppen továbbköltése. A Szent Márton-kultusz gazdag néprajzi vonatkozásainak teljes áttekintése egy önálló monográfia formájában már napvilágot látott (*Pannónia védőszentje. Szent Márton a magyar kultúrtörténetben*), mely munkában azonban a Márton napjához fűződő rítusok és hiedelmek ismertetése kapott nagyobb hangsúlyt, tekintettel a Szent Márton napi szokásoknak évkörben betöltött látványos szerepére.

A középkori szentéletrajzok, a szentek kultusza bővelkedik olyan példákban, melyekben egy-egy jeles személyt több település is magáénak vall. A szent nyughelyének szakrális aurája, ereklyéinek birtoklása végett esetenként késhegyig menő vitát vívtak egyes érintett egyházak, települések – gondoljunk csak a Somogyvár és Nagyvárad közötti érdekellentétre, amit – várad olvasatban – Szent László király szentéletrajzána *kocsicsodája* örökít meg. Vagy utalhathatunk a szentegyházak különféle alapítási hagyományaiból a kegyképek, kegyszobrok megnevezésének eseteire. Persze az sem ritka, hogy a jeles történeti személy születési helyének kiváltságos címéért versengenek települések. Az antikvitásban

„Szent Márton Krisztusnak szerelmes vitéz szolgálója megkönyörülte rajta, és mikoron egyéb jószágja nem volna... több egy palástjánál... annak es egyik szélét az szegénynek adá...”

már Homéroszt is hét város vallotta szülöttének, magyar viszonylatban pedig ugyancsak egy költő, Petőfi emléke köré szőtt hasonló tradíciót az utókor emlékezete és az adott községek (lásd: Kiskőrös, Kiskunfélegyháza stb.) kultuszformáló érdeke. Hasonló nemes vetélkedés jellemzi a honi Szent Márton-tradíciók forrásvidékét is, és fontosságukat, különlegességüket jelzi, hogy mint legendás hagyományok több évszázadosak, vélhetőleg a magyarság Kárpát-medencei jelenlétével egyidősek. A magát Szent Márton szülőhelyének valló Szombathely és Pannonhalma vitájában csak utalni szeretnék újfólag arra, hogy mindkét kultuszhely esetében már igen korán (a 13-14. században) feltűnnek azok a folklór-motívumok is, melyek nem csupán a szent helyi születésének primátusát hangsúlyozzák, hanem azt különféle mondai köntösbe is öltöztetik már (lásd a Szent Márton kútja-féle hagyományokat). Szent Márton legendája/legendái javarészt a korabeli Galliában állították össze, és noha szerzőik egyházi emberek voltak, számottevően sok, egyértelműen a korabeli szájhagyományra visszavezethető motívumot, illetve történetet tartalmaznak. Noha e legendaelemek többsége az Európa szerzte gyorsan elterjedő Szent Márton-legendák által a 10-11. századtól a Kárpát-medencében is ismertté vált, helyi adaptációja csak kisebb részüknek alakult ki. Ilyen – mára elfeledett – magyarországi hagyomány a pannóniai Hét Szent Alvó mondája. Szent Márton életének első feldolgozása tanítványa, Sulpicius Severus nevéhez fűződik, aki nem sokkal

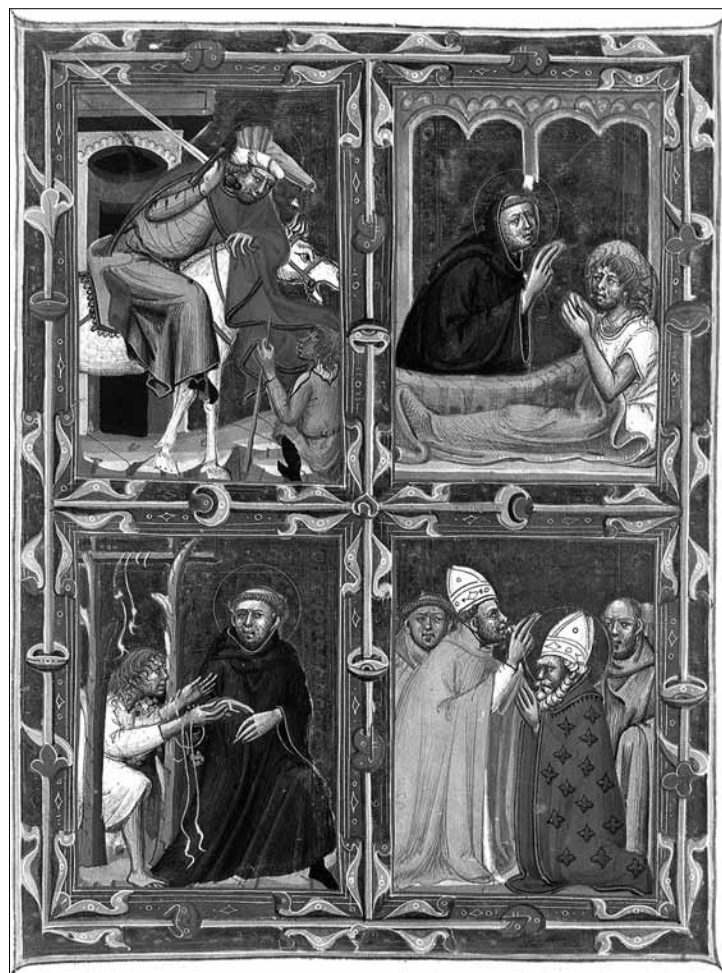

Márton halála után készítette el életrajzát. A későbbi legendákra ez az egykorú és személyes hitelességi kézirat természetesen nagy hatást gyakorolt, mindazonáltal a szent életét Európa keresztény vidékein elsősorban a különféle átiratokból, és kivált a 13. századot követően Jacobus de Voragine nagy hatású *Arany Legendája* által ismerték meg a hívek. A nagyszámú „apokrif” legenda közül a magyar kultúrhagyomány szempontjából kivált az a legendaváltozat érdemel figyelmet, amely az említett Marmoutier bencés apátságában keletkezett. E legenda szerint Szent Márton fejedelmi ősökkel büszkélkedhetett, ugyanis egyes szövegváltozatok szerint a hun, a későbbi másolatok szerint pedig a magyar királyi családból származott. A Sulpitius Severus-féle életrajzban már szerepel a pannóniai származás motívuma, a regényes eredet hagyomány megalkotására azonban csak jóval később került sor. E költői színességű eredetmonda első feldolgozását a *Historia Sanctorum Septem Dormientium*, azaz az említett pannóniai Hét Szent Alvó története tartalmazza.

Szent Márton életének kulcsmozzanatát, a középkori ikonográfiáját is legmélyebb módon meghatározó Amiens-i jelenetet (köpenyének legendás megosztását) magyar nyelven először az *Erdy-kódex* karthauzi szerzője örökölte meg:

„Egy időben mikoron Ambiens város kapuján kimenne lova hátán az több vitezök között, egy rosszas szegén embert elől talál, kinek senki alamizsnát kervén nem ad vala. Szent Márton Krisztusnak szerelmes vitez szolgálja megkönyörüle rajta, és mikoron egyéb jószága nem volna, mert immáran mind Krisztus szegényinek osztogatta vala, több egy palástjánál nem vala, annak es egyik szélét az szegénnek adá, az más részét magára takarajtatá, kit az több vitezök látván bolondságnak vélik vala. Ime kedég azon éjjel álmában Krisztus Jézus urán látá az fél palástot, dicseködvén benne az szent angyalok előtt mondván, hogy az meghívlott Márton vitez attá volna azt öneki. Szent Márton jóllehet megismeré hogy kellemetes volt volna úr istennek az ő alamizsnája, ottan tizenyolc esztendő korában megkeresztelkedék.“

Ugyanez a történet későbbi, illetve recens népnyelvi szövegekből is ismert, miként Márton legendakö-

renek másik legkedveltebb epizódja, püspökké választásának története. A libaólba bújt püspök narratív hagyományának, mint azt egy zalai, illetve muravidéki gyűjtésünk mutatja, tartalmi variánsai is léteznek, adott esetben azáltal, hogy egyik attribútuma, a lúd – miként a capitoliumi ludak – Mártont az erőszakos katonaságtól menti meg.

Társtalán, ám szerfölött szemléletes analógiára lelhettünk a Márton végső nyughelyéről szóló legendarészlet és egy erdélyi népmonda között is. Mint azt Szent Márton életrajzai megörökítik, halálának hírére mind Poitiers-ből, mind Tours-ból odasereglettek az emberek, és nagy vita támadt közöttük azt illetően, hogy hol helyezték végső nyugalomra a püspök földi maradványait. A Poitiers-ből való Márton ottani szerzetessége hivatkoztak, a Tours-iak ellenben arra, hogy az Úr akarta, hogy hivatását új székhelyén teljesítse be. Mígnem: „éjfélkor a Poitiers-beliek valamennyien aludtak, a tours-iak ekkor az ablakon át leeresztették, és a Loire-on egy hajón örömmel városukba szállították“ a földi maradványokat. Ugyanezt a történetet az észak-erdélyi Nagysajón egy környékbeli legendás hírű román pappal (ortodox lelkésszel) összefüggésben helyi adatközlőnk a 20. század második felébe adaptálva mesélte el.

Valószínűsíthető, hogy a középkor századaiban Pannonhalma és Szombathely vidékén egyaránt léteztek olyan Szent Mártonnal kapcsolatos hagyományok, melyek a pannóniai születésű szenttel összefüggésben mondákba ágyazódtak. Egy-két ilyen dunántúli mondatörredék utal rá, hogy a szent ifjúkorában a mai kolostor helyére járt fel imádkozni. A szombathelyi Szent Márton kútja – a vala-

A fotót és a reprodukciókat Magyar Zoltán készítette

melyest későbből adatható – források szerint ugyancsak már egy monda formájában öröklődő hagyományként köszön vissza. A Minorita Névtelen által megörökített Szent László-féle patrocínium-csodára emlékeztet az a Kőszeg 1532-es törökök általi ostromával összefüggésbe hozott történet, miszerint Szent Márton lovas alakja megjelent a seregek felett és megfutamította a törököket. Az állatokkal utalmazó Szent Márton répcavidéki mondája nagy valószínűséggel szintén ilyen – a pásztorság szóhagyományában öröklődött – középkori gyökerű folklór reliktum.

Ugyancsak a kultusz középkori fénykorát idézi az történet, amely 19. század közepén még élt a bihari Berettyó mentén, és amely – forrásmegjelölés nélkül – a folklórisztikai szempontból megbízható *Csodák könyvében* örökíttetett meg: Mint arra Bálint Sándor rámutatott, e legendában (Szent Márton szobrának, illetve aranyasarujának a története) a luccai Volto Santo, illetőleg a luccai hegedűs vándormondájának hazai adaptációjára ismerhetünk. E monda újabb kori variánsai pedig – immáron Szent Mártontól független formában – a csíksomlyói kegyhely erdélyi legendakörében bukkannak fel. Más mondáknak azok a középkori települések váltak ihletőivé, melyek ugyan elenyésztek az idők folyamán, ám emléküik és nevük fennmaradt az utókor emlékeztetésként. Ilyen néhai település volt az a Ruszkinóc közelében, a szepességi Kereszthegy

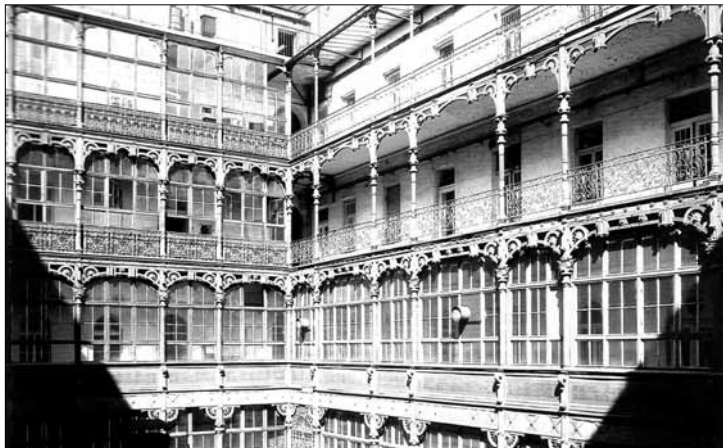
lejtőin létezett Sanct Merten nevű falu, mely község templomának romjai a 19. század végén még láthatóak voltak. A környékbeli monda úgy tudja, hogy az 1241-es tatárjárás idején „e virágzó községet a tatárok perzselték fel. Eppen – így beszéli a hagyomány – össze volt gyűlve a kegyes nép, hogy buzgó imával eltávolítsa a pusztító pogány veszélyeit. E pillanatban rohanták meg a tatárok a községet, eltorlaszolták a zsúfolásig megtelt templomot és nagy famennyiséget rakván körülötte, felgyújtották. Még a lángból is hallatszottak a szerencsétlen áldozatok hő imái. Még manapság is mindég sz. Márton napján az esti órákban a népképzelem papot lát a romokból kiemelkedni és misézni.“ Hasonló tradíciók ismertek a Dunántúlon is. A zalai Kiskutas határában fekvő „Szent Márton városa“ és az őrségi Pankasz mellett létezett Szentmárton néhai Szentmárton kapcsán egyaránt azt mesélik a környékbeliek, hogy e településeket a törökök ágyúzták el, s e mondákban a földbe süllyedt és időnként megszólaló harangok motívumán kívül a szent romok elbontásának tabuja is szerepet kap. E néhány példa mindössze érzékeltetni volt képes a Szent Márton alakjához és emlékéhez fűződő folklórhagyományokból mindazon tradíciókat, melyek népköltészeti emlékként maradtak az utókorra, jelezve azonban, hogy a magyar kultúrhagyományban is itt egy ízig-vérig középkorú gyökerű és rendkívül sokszínű hagyományokról van szó. ■

Schlick Ignác „érczöntő” és a Schlick-gyár története

DR. HORVÁTH PÉTERNÉ

A magyarországi reformkor vége, majd az abszolutizmus kora egyben a vasipari gyárak alapításának is a hőskora, melyben olyan vasöntők jelentek meg, mint Schlick, Ganz, Vidáts, Oetl. Ganz Ábrahám és Schlick Ignác rövid életükben olyan korszakos tevékenységet folytattak, hogy a 20. sz. fordulójára az ő nevükkel fémjelzett gyáróriások jöhettek létre. A Ganz-gyár nagy sorozatban gyártott termékekkel büszkélkedhetett, a Schlick-gyár pedig egyedülállóan sokrétű tevékenységével elsősorban Budapest és Magyarország fejlesztésében nyújtott maradandót.

A Zrínyi (volt Légrády) nyomda belső udvara

Schlick Ignác 1820. április 15-én született Pesten, és 1868. december 23-án halt meg. Apjának a Vízi városban jól menő bádógosműhelye működött. Ő 1837-ben, szabadult fel, mint rézöntő, és az akkori szokás szerint hét évig Nyugat-Európában tanult. Hazatérése után 1843-ban vas- és fémöntő műhelyt rendezett be az Öntőde utcában (ma Clark Ádám tér). 1844-től már a ferencvárosi Két nyúl utca 11. alatt megnyitott vas- és bronz öntödéjében dolgozott közel tíz évig. A híres Kölber kocsigyáros leányát, Karolinát vette feleségül. 1853-57 között az óbudai hajógyárban helyezkedett el, ahol csakhamar az öntőde vezetőjének nevezték ki. Miután kellő anyagiakkal rendelkezett, újból önállósította magát, és a Vízi város északi felén nyitott műöntésre, bádógos munkákra és épületlakatosságra alkalmas fémöntödét. Ide került Langenfeld Frigyes jól képzett műöntő, aki később Schlick leányát, Karolinát vette el. A műhely hamarosan szűknek bizonyult, ezért átköltöztek a Gyár utca 41-42. sz. alá (ma Jókai u.). Itt 1863-ban Frey Lajos és Gerster Károly építészek tervei alapján vasöntödét építenek. Egy 1864/65-ös hirdetés szerint építészeti öntvényeket, konzolt, oszlopokat, boltozatokhoz gerendákat, korlátokat, erkélyeket, mindenféle vízszelvényhez szükséges csöveket, szerelvényeket, vízszivattyúkat ajánlanak felhasználásra.

1866-ban a Magyar Mérnök Egyesület megalakulásakor az alapítók között ő képviseli a vasipart. Korai halála (48 éves) után veje, Langenfeld Frigyes vezeti tovább a gyárat, és 1869-ben részvénytársasággá alakulnak. 1873-ban a bécsi világiállításon

a Schlick-féle vasöntöde és gépgyár Rt. többféle termékével remekelt. Később már nagyobb feszítványvasszerkezetekre, hidakra, különleges szoboröntésre, kaptak megbízásokat. Az ország árvízmentesítő telepeinek építését is a gyár végezte.

Helyhiány miatt, 1882-ben kiköltöztek a Külső Váci út 29-37. sz. (ma 45-47.) alá. Itt már 23 000 négyzetméteres területtel rendelkeztek, és a gyárat korszerűen felszerelték.

1887-ben Schlick fia, Béla vette át a vezetést, aki Berlinben végezte az egyetemet, és 1899-ig, vezérigazgatósága alatt a cég újabb sikereket ért el, ő maga a királytól ipari nemességet kapott. A gyár vasszerkezeti osztályát *Kobn Antal* mérnök vezette, aki nevét a legrövidebb idő alatt összerakható hadihidak feltalálásával írta be a magyar történelembe.

A gyár fontosabb egyedi munkái között az Elevátorház acélszerkezetét (ipari csúcsteljesítmény volt), a Keleti pályaudvar hátsó és a Nyugati mindkét függönyfalát és bádogos munkáit, az Operaház tűzbiztos színpadszerkezetét említhetjük meg. Nevükhöz fűződik a Soroksári úti szivattyútelep, (ma is működő, legrégebbi ilyen ipari műemlék), és a káposztásmegyeri vízmű öntöttvas csöveinek nagy része. Az újpesti rácsos szerkezetű vasúti Duna-híd, a nagy Dráva híd, a Tiszának, és mellékfolyóinak

több hídja a gyár munkája. Ők kivitelezték 1911-ben a korabeli legnagyobb gázkötés (Erdély, Kissármás) megfűtéséhez feltalált elzáró szerkezetet is.

A gyár 1894-től, úttörő szerepet játszott a villamosok gyártásában. Ők gyártották le a Millenniumi földalatti kocsikat, az alagút tartószerkezetét, valamint a felszíni díszes megállókat. Az 1900-as párizsi világkiállításon ezzel díjat is nyertek. 1915-ig 781 villamos motorkocsit és 447 pótkocsit gyártottak. Ők készítették el a 2-es villamos viaduktjának tartószerkezetét. Schlick munka a Millenniumi kiállítás sok-sok pavilonja, és a tavon átívelő Nádor-híd is.

A városépítészetben új házépítési technológiákat vezettek be. A versenytársak mindegyikét megelőzve nagy mennyiségben és kiemelkedő minőségben különféle öntöttvas és acél tartószerkezeteket állítottak elő (gerendákat, nyílás áthidalókat, vasszerkezeti fedélszékeket stb.), kiszorítva a tűzveszélyes és avuló faszzerkezeteket. A vízszintesen hajlított és húzott vasszerkezetekkel gyorsan haladtak az építkezések. Az 1873-at követő időszakban a főváros rohamos fejlődését és felzárkózását a nyugat-európai városokéhoz (a 16. helyről a 9. helyre kerültünk) az építkezések nagy száma is segítette.

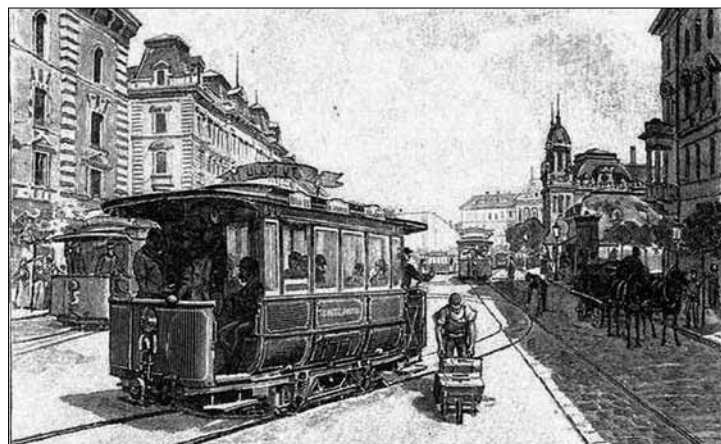
Néhány nevezetesebb épület tartószerkezetei is a Schlick gyár munkáját dicsérik: a volt Légrády nyomda Bajcsy-Zs. 78. gyönyörű, szecessziós belső udvara, öntöttvas oszlopokkal. Az Iparművészeti

Múzeum s a Parlament kupolája és számtalan szoborra, valamint a Bazilika kupolája. A Postatakarék, a Gresham Biztosítótársaság, és a New York palota épületbádogos munkái. A Curia (ma Néprajzi Múzeum), a Klotild-paloták, az Új Városháza, az Egyetemi Könyvtár, a Főposta, az MTA, a Nemzeti Bank, a Múcsarnok, a Tőzsde-palota (TV székház). Az Iparművészeti Múzeum, a Fővámház, a Műegyetem, a Központi vásárcsarnok, a Bakács-téri templom, az Andrássy út számos palotájának (pl. az eredeti Divatcsarnoknak) tartószerkezete, oszlopai, és udvarain lévő szobrok, a Zeneakadémia bronzdíszei is a Schlick-gyár munkája. A pesti kül- és beltéri bronz, valamint spiáter szobrok többségét (kb.80 %) is a Schlick gyár öntötte ki. Ilyenek: Deák Ferenc, Ybl Miklós szobra, Károli Gáspáré Göncön, a Keleti Pu. szobrai stb.

1912-ben a gyár egyesült a Váci u. 17. alatti Nicholson Rt. gép- és hajógyárral. Ezután gőzkazánokat, gőzcséplőgépeket, Diesel-motorokat, személy-és teherhajókat is gyártottak. A gyár 1910-től a Magyar Kereskedelmi Bank érdekeltségébe került. Trianon az egész magyar vasipart és gépgyártást is megroppantotta, a kényszerű tözkekoncentrációt már nem lehetett elkerülni, ezért a Schlick-Nicholson-Rt. 1927-ben beolvadt a Ganz gyárba.

Az eltelt 82 év elkoptatta a Schlick nevet, hasonlóan a Kerepesi-úti temetőben állott öntöttvas síremlékéhez, amelyet megevett az idő vasfoga. A Schlick gyár volt az, ahol (többek között) a korabeli Budapest „készült”, ezért sem hagyhatjuk, hogy története végképp a feledésbe merüljön. ■

A Nádor (Köcs Károly híd) a Városligetben

A Millenniumi földalatti egy kocsija a Schlick-gyárból

A fotókat és a reprodukciókat a szerző készítette

Az első (Schlick-féle) villamosok Budapesten a Nyugatinál

BOTTICELLITŐL TIZIANÓIG

Tiziano Vecellio – Pieve di Cadore, 1485-1490 körül Velence, 1576
A kesztyűs férfi 1520-1523; Olaj, vászon, 100 × 89 cm

Sandro Botticelli – Firenze, 1455 Firenze, 1510
Mária Gyermekeivel és két anygallal 1490 körül; Tempera, fa; átmérő 115 cm

Az itáliai festészet két évszázadának remekművei a Szépművészeti Múzeumban
2009. október 28. – 2010. február 14.

Kétegyháza, a tanácskozás résztvevői a román tájház előtt